International Federation of
Library Associations and Institutions

IFLA Richtlijnen voor Bibliotheekwerk voor Mensen met Dyslexie

- *Herzien en uitgebreid* -

Een gezamenlijk project van de IFLA-secties:

- Library Services to People with Special Needs (LSN)
- Libraries Serving Persons with Print Disabilities (LPD)

December 2014

Nederlands

International Federation of Library Associations and Institutions, 2014

© 2014 by International Federation of Library Associations and Institutions
Deze publicatie verschijnt onder de Creative Commons Attribution 3.0 (Unported) licentie.
Voor inzage in deze licentie, zie:
http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/deed.nl

IFLA
Postbus 95312
2509 CH Den Haag
Nederland

www.ifla.org

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave 3
Voorwoord 6
Inleiding 8
1. Doelstelling 8
2. Achtergrond 8
3. Uitgangspunt 9
4. Reikwijdte 9
1. Wat is dyslexie? 11
1.1 Bespreking van de definities van dyslexie 11
1.2 Uitdagingen voor de lezer met dyslexie 13
1.3 Effecten op het lezen: kenmerken van lezers met dyslexie 14
1.4 Verschillende problemen in verschillende talen 15
1.5 De kijk op mensen met dyslexie 15
2. Juridische achtergrond 16
2.1 Auteursrechtelijke kwesties 16
2.2 Gevolgen voor het bibliotheekwerk voor mensen met dyslexie 17
3. Welkom in onze bibliotheek! 18
Wat kan uw bibliotheek doen om mensen met dyslexie te ondersteunen? 18
3.1 Introductie 18
3.2 De bibliotheekervaring 19
3.3 Bibliotheekinrichting en presentatie 19
3.4 Marketing binnen en buiten de bibliotheek 22
3.5 Andere soorten bibliotheken 23
3.6 Wetenschappelijke bibliotheken 25
4. Bibliotheekmedewerkers 27
4.1 Bewustzijn bevorderen 27
4.2 Bibliotheekpersoneel 28
4.3 Bibliotheekopleidingen 29
4.4 Levenslang leren 29

4.5 Strategische planning 30
4.6 Dienstverlening en begeleiding 30
5. Content 32
5.1 Gedrukte materialen 32
5.2 Makkelijk Lezen 32
5.3 Luisterboeken 33
5.4 Digitale informatie en e-books 35
5.5 Synchronisatie van tekst en geluid 35
5.6 Digitale multimedia (hybride) boeken 36
5.7 Gebruik van multimedia: afbeeldingen, stripverhalen, graphic novels, video 36
5.8 Overzicht 36
6. Leeshulpmiddelen en ondersteunende technologie 37
6.1 Waarschuwend woord, en advies 37
6.2 Mobiele apparatuur 37
6.3 Apparaten en software om Daisy-boeken af te spelen 38
6.4 Tekst-naar-spraak (TTS) 38
6.5 E-readers 39
6.6 Aanvullende hulpmiddelen 40
7. Nu bent u aan zet! 41
Checklist 42
8. Verklarende woordenlijst 44
9. Verwijzingen 47
9.1 Voorwoord en inleiding 47
9.2 Hoofdstuk 1 Wat is dyslexie? 47
9.3 Hoofdstuk 3 Welkom in onze bibliotheek! 48
9.4. Hoofdstuk 5 Content 48
9.5 Hoofdstuk 6 Leeshulpmiddelen en ondersteunende technologie 48
9.6 Hoofdstuk 8 Verklarende woordenlijst 49
Appendix A Goede praktijkvoorbeelden 50
Appendix B: Kennisbank 58
Inleiding 58
Dyslexie 58

Inclusie....59
Opvattingen over handicaps....59
Beperkingen op het auteursrecht....60
Dyslexievriendelijk drukken....62
Makkelijk Lezen materialen....62
Hoe integreer je Daisy gesproken boeken?....63
Nadelen van digitale tekst....64
e-readers....64
Voorbeelden van Daisy hybride boeken....65

Voorwoord

De IFLA Richtlijnen Bibliotheekwerk voor Mensen met Dyslexie - herzien en uitgebreid – hebben als doel om IFLA-vakgroepen en hun leden overal ter wereld, een handvat te bieden bij het ontwikkelen en invoeren van bibliotheekdiensten voor mensen met dyslexie. Deze richtlijnen zijn een herziening en een uitbreiding van de richtlijnen die IFLA in 2001 publiceerde als Professional Report No. 70.

De Richtlijnen zijn door een internationale werkgroep ontwikkeld, onder de gezamenlijke verantwoordelijkheid van de IFLA-secties Library Services to People with Special Needs (LSN) en Libraries Serving Persons with Print Disabilities (LPD).
Het project is geautoriseerd en mogelijk gemaakt door een IFLA projectbudget (projectnummer: E3.09.1-2/12).
De richtlijnen zijn het initiatief van IFLA-Divisie III / LSN.

Deze werkgroep bestond uit:

- Saskia Boets (Luisterpuntbibliotheek, Vlaamse openbare bibliotheek voor personen met een leesbeperking, België)
- Helle Mortensen (Openbare Bibliotheken Lyngby-Taarbaek, Denemarken)
- Koen Krikhaar (Dedicon, Nederland)
- Misako Nomura (Japanse Vereniging voor Revalidatie van Mensen met een Handicap, Japan)
- Mieke Urff (Dedicon / Hogeschool Windesheim, Nederland)

De eerste projectvergadering werd in augustus 2012 op het jaarlijkse IFLA-congres in Helsinki gehouden. Vele Skype-conferenties, e-mails en twee bijeenkomsten later, vonden we de tijd rijp om de herziene en uitgebreide IFLA Guidelines for Library Services to Persons with Dyslexia te presenteren op het jaarlijkse IFLA-congres in Lyon (augustus 2014).

Via de voorzitters van zes relevante IFLA-secties deed de werkgroep een oproep aan het IFLA-netwerk voor ideeën en goede praktijkvoorbeelden (november 2012).
De teamleden vroegen advies aan deskundigen van bekende internationale dyslexieorganisaties, informatieprofessionals en bibliotheekmedewerkers met praktijkervaring.
Het team maakte dankbaar gebruik van bestaande internationale onderzoeksgegevens en verzamelde veel goede praktijkvoorbeelden.
Boven alles gebruikten ze de binnen hun eigen organisaties en werkzaamheden opgebouwde vakkennis en deskundigheid.

Kladversies werden voor herziening aan vele dyslexie- en bibliotheekspecialisten gemaild. We hadden het geluk een aantal kritische en constructieve nalezers te vinden.
De werkgroep bedankt ze allemaal voor hun waardevolle inbreng en opmerkingen.

In het bijzonder:

- Gyda Skat Nielsen (Denemarken) en Birgitta Irvall (Zweden), die de IFLA Richtlijnen voor Bibliotheekwerk voor Mensen met Dyslexie van 2001 ontwikkelden en ons stimuleerden om aan een herziening te werken.
- Annemie Desoete (Universiteit Gent, België)
- Pamela Deponio (University of Edinburgh, Verenigd Koninkrijk)
- Michael Seadle (Humboldt-Universität zu Berlin, Duitsland)
- Nancy Panella (St. Luke's-Roosevelt Hospital Center, VS)
- Jenny Nilsson (MTM, Zweeds Agentschap voor Toegankelijke Media, Zweden)
- Hanneke Wentink (Saxion Hogeschool, Nederland)
- Michael Kalmár (European Dyslexia Association)
- Nancy Bolt (Nancy Bolt & Associates, VS)
- Carolyn Hunt (Institute of Education, University College London, Verenigd Koninkrijk)
- Helen Brazier (Henshaws Society for Blind People, Verenigd Koninkrijk)
- Birgitte Sloth Jørgensen (Openbare Bibliotheek Herning, Denemarken)
- Lene Schrøder (Openbare Bibliotheek Herning, Denemarken)
- Bas Pattyn en Vincent Knecht (The Factory Brussels, België)
- Andrew McDonald (Institute of Education, University College London, Verenigd Koninkrijk)
- Genevieve Clavel-Merrin (Schweizerische Nationalbibliothek, Zwitserland)
- Patrice Landry (Schweizerische Nationalbibliothek, Zwitserland)

- Nederlandse vertaling: Anne Hottenhuis (2015)

Het projectteam biedt deze richtlijnen aan, in de hoop dat deze aanzetten tot interessante discussies en de ontwikkeling van betere dienstverlening. We nodigen bibliothecarissen, docenten en adviseurs overal ter wereld uit, om de richtlijnen uit te breiden en te verrijken met meer goede praktijkvoorbeelden.

De projectwerkgroep hoopt vooral, voor nu en in de toekomst, dat vele mensen met dyslexie fantastische verhalen zullen ontdekken in vele creatieve, inspirerende bibliotheken.

"Geef mijn kind leeshonger,
dat vraag ik met heel mijn hart!
Ja, want ik wil zo graag
dat mijn kind de sleutel overhandigd krijgt
tot het betoverde land
waar je het allerbijzonderste genoegen kunt ervaren"

Astrid Lindgren
(vertaling Gerard Klooster)

Inleiding

1. Doelstelling

Deze nieuwe richtlijnen hebben tot doel om bibliotheken te helpen bij het aanbieden van diensten aan mensen met dyslexie en kunnen ook nuttig zijn voor andere gebruikersgroepen met leesproblemen.

Ze zijn bedoeld als handvat voor bibliotheekmedewerkers die de dienstverlening aan mensen met lees- en leerproblemen in hun takenpakket hebben.

De bedoeling is om een gedegen en actueel overzicht weer te geven van bibliotheekwerk voor gebruikers met dyslexie en een kennisbank in het leven te roepen met goede praktijkvoorbeelden en achtergrondinformatie, onder andere via de IFLA website (www.ifla.org/lsn).

2. Achtergrond

In 2001 publiceerde IFLA de Richtlijnen Bibliotheekwerk voor Mensen met Dyslexie (Professional Report No. 70, door Gyda Skat Nielsen en Birgitta Irvall).

Pas in het laatste decennium van de vorige eeuw werden beleidsmakers, informatieleveranciers en bibliotheken zich bewust van de betekenis, omvang en sociale gevolgen van dyslexie. Voorheen werd dyslexie beschouwd als een gesteldheid die duidde op een leerprobleem en kon worden 'behandeld' door individuele bijscholing. Sindsdien heeft een groeiend aantal onderzoeken onze opvattingen over dyslexie veranderd en heeft het begrip een meer sociale en minder medische lading gekregen. Dat heeft gevolgen gehad voor onze houding tegenover mensen met dyslexie. In plaats van te proberen om ze correct te leren lezen en schrijven, vaak zonder resultaat, worden we nu aangemoedigd om hen met creatievere oplossingen te ondersteunen, zoals alternatieve manieren om te lezen en te schrijven.

De afgelopen jaren hebben vele landen de uitzonderingen in het auteursrecht ten behoeve van personen met een visuele handicap, verbreed tot iedereen met een leesbeperking, inclusief mensen met dyslexie.

Het is in dit kader dus passend dat een herziening van de dyslexierichtlijnen een gezamenlijke onderneming is van de IFLA-secties Library Services to People with Special Needs (LSN) en Libraries Serving Persons with Print Disabilities (LPD).

3. Uitgangspunt

Wij verwijzen naar de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens van de Verenigde Naties.
(http://www.un.org/en/documents/udhr)

Ook verwijzen we naar het Verdrag van de Verenigde Naties inzake de rechten van personen met een handicap. Hierin is vastgelegd dat personen met een leesbeperking de gelijke rechten op toegang tot boeken, kennis en informatie hebben als ieder ander, binnen hetzelfde tijdsbestek, tegen dezelfde kosten en met dezelfde kwaliteit (Verdrag van de Verenigde Naties inzake de rechten van personen met een handicap, artikel 9, Toegankelijkheid).

De Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) benadrukte het belang van toegankelijke informatie voor mensen met een beperking met haar "World Report on Disability" (2012, samen met de Wereldbank) en publiceerde een Makkelijk Lezen versie hiervan op haar website.
(http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/report/en/index.html)

4. Reikwijdte

Deze dyslexierichtlijnen zijn in een notendop te omschrijven als een professioneel verslag dat:

- Kan worden geraadpleegd door specialisten uit de bibliotheekwereld.
- Door bibliotheekmedewerkers kan worden gebruikt om ideeën, voorbeelden en suggesties te krijgen voor het herkennen en benaderen van bibliotheekgebruikers met dyslexie en voor het navenant verbeteren van de dienstverlening.
- Een checklist biedt met tips en ideeën, een overzicht van goede praktijkvoorbeelden en een kennisbank.

We pretenderen niet dat dit een academisch of wetenschappelijk rapport is. Onze bedoeling is om informatie te bieden over dyslexie en over de uitdagingen waarmee personen met dyslexie worden geconfronteerd. We stellen ideeën voor over het ontwikkelen van aangepaste bibliotheekdiensten.

Hoewel deze dyslexierichtlijnen gericht zijn op openbare bibliotheken, kunnen veel suggesties en aanbevelingen ook andere soorten bibliotheken inspireren.

Deze richtlijnen bevatten geen methoden of instrumenten om dyslexie te diagnosticeren. Evenmin behelzen ze begeleidingsprogramma's voor mensen met dyslexie.

Deze richtlijnen zijn gebaseerd op acceptatie en respect. Wij werken vanuit de overtuiging dat personen met dyslexie over specifieke vaardigheden en talenten beschikken, en ons doel is ze te stimuleren om te genieten van verhalen, boeken en de bibliotheek.

1. Wat is dyslexie?

Dit hoofdstuk biedt een nadere verklaring van het begrip dyslexie, belicht verschillende definities en verklaart welke moeilijkheden mensen met dyslexie tegen kunnen komen bij het lezen.

Het woord dyslexie is afgeleid van de Griekse woorden 'dys' ('beperkt' of 'ontoereikend') en 'lexis' ('woorden' of 'taal'). Kinderen en volwassenen met dyslexie hebben een neurologische stoornis die maakt dat hun hersenen informatie op een andere wijze verwerken en interpreteren (NCLD, 2013). Dyslexie is geen gevolg van geestelijke of zintuiglijke gebreken, emotionele stoornissen of culturele tekortkomingen.

1.1 Bespreking van de definities van dyslexie

De definitie van dyslexie is al even complex als het begrip zelf. In deze paragraaf worden vijf internationaal relevante definities onder de loep genomen.

In 2009 publiceerde IFLA een verklarende woordenlijst met termen en definities rond klantengroepen met speciale behoeften (Panella, 2009). In deze begrippenlijst was dyslexie als volgt gedefinieerd:
"Dyslexie is een door neurologische oorzaken ontstane stoornis die het verwerven en verwerken van taal belemmert en daardoor wordt gekenmerkt door problemen met het lezen, spellen, schrijven, spreken en/of luisteren: het onvermogen om goed te leren lezen en schrijven ondanks een normale intelligentie en voldoende inspanningen".

De IFLA-definitie sluit aan op die van de European Dyslexia Association (EDA), die naar de neurologische oorsprong van dyslexie verwijst en de gevolgen voor de academische en professionele ontwikkeling (EDA, 2013). EDA benadrukt dat er geen verband bestaat met de intelligentie, inspanningen of sociaaleconomische positie van een individu. De opvallendste vaststelling binnen de definitie van EDA is dat mensen met dyslexie zich moeten zien te redden in een dyslexie-onvriendelijke wereld.

De definitie van de International Dyslexia Association (IDA) bespreekt niet de oorsprong van dyslexie, maar geeft aan dat er vele mogelijke oorzaken zijn. Dyslexie wordt erin omschreven als een op taal gebaseerde leerstoornis (IDA, 2013).

De definitie van de British Dyslexia Association (BDA) noemt de discrepantie tussen taal- en andere cognitieve vaardigheden. Deze zienswijze wordt echter internationaal niet meer algemeen ondersteund. De definitie van BDA merkt ook op dat dyslexie de traditionele onderwijsmethoden weerstaat, maar dat ondersteuning door specifieke interventies succes kan opleveren, ook al bestaat er geen wondermiddel (BDA, 2013).

Tot slot blijft de definitie die de World Health Organization in 1968 opstelde van "Specific Developmental Dyslexia" een van de helderste. Deze benadrukt de onverwachte lees- en schrijfproblemen bij, in andere opzichten, competente personen die voldoende sociale, culturele en opleidingsmogelijkheden hebben.

Al deze definities maken ons duidelijk dat dyslexie geen resultaat is van ontoereikende onderwijsmethoden of een gebrek aan inspanningen, maar een beperking met levenslange gevolgen.

EDA schat dat 8% van de wereldbevolking een vorm van dyslexie heeft en dat 2 - 4% er ernstige hinder van kan ondervinden (Panella, 2009).

De diagnose van dyslexie, afgezet tegen andere leesproblemen, is altijd een problematisch concept geweest. Een aantal onderzoekers en vakmensen suggereert dat een diagnose niet noodzakelijk is, dat het beter is een algemene term als ‘specifieke leerstoornissen’ te gebruiken en individueel met mensen aan hun specifieke problemen te werken (Elliott and Grigorenko, 2014).

De geschiedenis van de benadering ten aanzien van dyslexie, leert dat het oorspronkelijk als een medisch probleem werd gezien. Dit verklaart waarom de begrippen rond dyslexie een medische herkomst hebben. De woorden diagnose, behandeling en behandelplan worden bijvoorbeeld op grote schaal gebruikt. In vele landen werd dyslexie gedurende lange tijd ingepast in het zogenaamde medische model.

Een sociaal perspectief daarentegen roept de veronderstelling op dat dyslexie als een sociaal probleem kan worden beschouwd. Met andere woorden: mensen zijn alleen beperkt als hun omgeving niet over de aanpassingen beschikt om aan hun behoeften te voldoen. Dit sociale model houdt ook in dat zowel de persoon met een beperking als de maatschappij verantwoordelijk zijn; mensen met een beperking verwerven deskundigheid vanuit hun persoonlijke ervaringen en kunnen hun eigen keuzes maken.

1.2 Uitdagingen voor de lezer met dyslexie

In tegenstelling tot wat vaak wordt gedacht, gaat het bij dyslexie niet enkel om geletterdheid, hoewel onvolkomenheden op dit gebied vaak het opvallendst zijn en daardoor het eerst kunnen worden opgemerkt. Dyslexie heeft invloed op de wijze waarop informatie wordt verwerkt, opgeslagen en teruggevonden, en omvat problemen met geheugen, verwerkingssnelheid, tijdsbesef, organisatie en volgordebepaling (BDA, 2013).

Deze richtlijnen concentreren zich op de problemen met betrekking tot het lezen en het bezoeken van een bibliotheek.

Onderliggend probleem: een laag fonologisch bewustzijn
Fonologisch bewustzijn, of klankbewustzijn, betreft vooral het leggen van de link tussen gesproken en geschreven taal. Mensen met dyslexie blijken vaak over een lager fonologisch bewustzijn te beschikken dan andere personen van dezelfde leeftijd en sociale achtergrond en dan verwacht kan worden op basis van hun cognitieve niveau.

Wat is fonologisch bewustzijn? Het is een systeem dat opgebouwd is uit verschillende vaardigheden:

- Het besef dat een taal verschillende klanken heeft
- Het bewustzijn van rijm
- Het besef dat zinnen in woorden, lettergrepen en fonemen kunnen worden gesplitst
- Het vermogen om over geluiden na te denken, erover te spreken en ermee te werken
- Het begrijpen van het verband tussen gesproken en geschreven taal

Eerst werd gedacht dat het relatief lage niveau van fonologisch bewustzijn bij lezers met dyslexie, de belangrijkste oorzaak voor hun leesproblemen vormde. Stanovich (1986) leverde echter het bewijs van een wederzijdse beïnvloeding. Gebrekkige fonologische vaardigheden zitten het verwerven van leesvaardigheid in de weg. Maar juist omdat slechte lezers moeite hebben om de spelling-naar-klank-code 'te kraken', wordt bij hen daarnaast de ontwikkeling van automatisme en snelheid bij woordherkenning vertraagd. Dat is het begin van een cyclus waarin gebrek aan oefening, moeite met decoderen en te moeilijke materialen allemaal hun rol spelen. Begrijpend lezen wordt belemmerd door leeservaringen die niet lonen en het oefenen wordt vermeden. Dit is het begin van een neerwaartse spiraal die verdere gevolgen heeft.

Vaardige lezers bereiken al snel een stadium waarin decoderen alleen nodig is als er nieuwe en moeilijke woorden opduiken. Door meer leeservaring leren ze veel nieuwe woorden en verwerven ze informatie en kennis over zinsbouw. Kinderen

die goed lezen en een rijke woordenschat hebben, zullen meer lezen, nog meer nieuwe woorden leren kennen en daardoor nog beter kunnen lezen.

De tendens is dat slechte en goede lezers in de loop van de tijd hun relatieve posities binnen het spectrum van de leesvaardigheid behouden (Shaywitz, 1998, p.307). Kinderen met een ontoereikende woordenschat - die langzaam en zonder plezier lezen - lezen minder en zullen als gevolg daarvan hun woordenschat langzamer ontwikkelen. Dit belemmert dan weer de vooruitgang van hun leesvaardigheid (Stanovich, 1986). Deze ontwikkeling wordt aanschouwelijk gemaakt met de uitdrukking: 'Use it or lose it!' ("wie niet oefent, verleert de kunst").

1.3 Effecten op het lezen: kenmerken van lezers met dyslexie

Hoewel lezers met dyslexie geen homogene groep vormen, hebben ze enkele kenmerken gemeen:

- Lezen in een langzaam tempo
- Bepaalde woorden of passages twee of drie keer moeten lezen
- De neiging om op een pagina te verdwalen en dan de zojuist gelezen zin weer op moeten zoeken
- Veel inspanningen wijden aan het lezen van de woorden en daardoor de tekst niet volledig doorgronden.

Sommige mensen met dyslexie hebben plezier aan lezen, ook al moeten ze er veel moeite voor doen. Velen vermijden het lezen echter, of doen het alleen als het moet.

Andere problemen voor mensen met dyslexie
Hoewel de checklists van land tot land verschillen, noemen ze bijna allemaal ook andere problemen dan die met lezen. Deze kunnen het gebruik van de bibliotheek of een online catalogus beïnvloeden.

Voorbeelden hiervan zijn:

- Problemen om gedachten in woorden om te zetten en vragen helder te formuleren (mondeling en geschreven)
- Problemen bij het vinden van woorden
- Problemen bij het tegelijkertijd uitvoeren van twee taken (zoals luisteren en daarbij notities maken)
- Moeilijkheden bij het werken onder tijdsdruk
- Een slecht handschrift
- Problemen bij het raadplegen van alfabetisch geordende informatie
- Problemen bij het vinden van de weg in een gebouw

In vele landen zijn de kenmerken en problemen van lezers met dyslexie opgetekend door nationale organisaties. Het is aan te bevelen dat bibliotheken de landelijke checklist tot hun beschikking hebben.

1.4 Verschillende problemen in verschillende talen

Deze richtlijnen zullen worden gebruikt door bibliotheekmedewerkers uit verschillende taalgebieden. Daarom is het van belang om zich bewust te zijn van de invloeden van verschillende talen op een leerprobleem als dyslexie.

Volgens Davis (2005) hebben sommige alfabetische talen een zogenaamde 'oppervlakkige' of ‘ondiepe’ spelling ('shallow orthography'), terwijl andere over een 'diepe' spelling ('deep orthography') beschikken. Een 'oppervlakkige' spelling' houdt in dat in het schrift de overeenkomsten tussen letters/lettercombinaties en klanken (grafemen en fonemen) bijna 1 op 1 zijn. Een goed voorbeeld hiervan is het Fins, waarvan alle 23 letters in elke situatie hetzelfde worden uitgesproken.

Geschreven Fins verschilt zeer van geschreven Engels, dat over de meest onregelmatige 'diepe' spelling ter wereld beschikt. In het Engels moet de lezer in staat zijn om orthografische scheidingen in meerletterige en vaak inconsistente grafemen aan te brengen. Om de klanktekenkoppeling toe te kunnen passen is de kennis van de basisklanken van de letters niet toereikend.

Om volwaardig te kunnen lezen moeten de hersenen eerst het juiste verband leggen tussen het geschreven woord en zijn klank. Binnen sommige spellingssystemen kan een foneem meerdere spelwijzen hebben terwijl het in andere altijd op dezelfde manier gespeld wordt (Davis, 2005).

1.5 De kijk op mensen met dyslexie

Belangrijk is om te beseffen dat dyslexie geen ziekte is en geen toestand waar mensen overheen groeien. In elk geval is duidelijk dat de effecten van dyslexie geen negatieve gevolgen voor de academische of professionele ontwikkeling hebben (BDA, 2012).

Vroegtijdige herkenning en passende maatregelen en ondersteuning, kunnen mensen met dyslexie helpen strategieën te ontwikkelen om met hun situatie om te gaan.

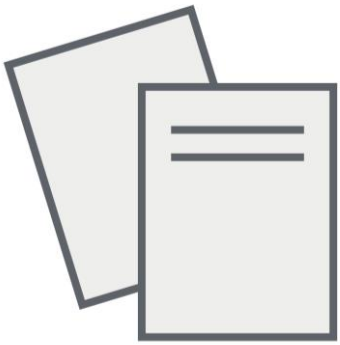

2. Juridische achtergrond

Dit deel is gewijd aan de juridische context en het auteursrecht.
Vele landen hebben binnen het auteursrecht speciale paragrafen gewijd aan uitzonderingen en beperkingen voor mensen met een leesbeperking. Het positieve gevolg hiervan is dat in veel gevallen gepubliceerde materialen en boeken kunnen worden aangepast aan de behoeften en voorkeuren van lezers met dyslexie. Wanneer dit onder speciale auteursrechtelijke voorwaarden plaatsvindt, wordt het materiaal als aangepaste of toegankelijke versie bestempeld. Meestal gelden speciale uitleenvoorwaarden voor deze versies en kunnen ze niet in de openbare collectie worden opgenomen.

2.1 Auteursrechtelijke kwesties

Auteursrecht is het recht om een werk te verveelvoudigen. Het is een onaanvechtbaar recht dat automatisch ontstaat bij het publiek beschikbaar stellen, oftewel uitgeven, van een literair werk. De meeste landen voorzien in een bepaalde vorm van bescherming van het werk van een auteur en hebben een of meerdere internationale verdragen en conventies op dit gebied onderschreven. Voorbeelden hiervan zijn de Berner Conventie voor de bescherming van werken van letterkunde en kunst en het Verdrag inzake het auteursrecht van de Wereldorganisatie voor de intellectuele eigendom (WIPO), dat voorziet in de bescherming van werken uit het buitenland. Sommige landen verlaten zich eenvoudig op de bescherming vanuit hun nationale wetten.

Auteursrecht is normaal gesproken van beperkte duur. Over het algemeen loopt het 70 jaar na het overlijden van de auteur af. Daarna wordt het werk van de auteur als openbaar beschikbaar beschouwd en kan het vrijelijk worden verveelvoudigd. Een bekende collectie rechtenvrije boeken is te vinden in het Gutenbergproject, dat opgestart is in 1972. Het beoogt al deze werken digitaal toegankelijk te maken via het internet (http://www.gutenberg.org). Het Gutenbergproject is de oudste digitale bibliotheek ter wereld en stelt anno 2014 meer dan 45.000 unieke titels (e-books) beschikbaar.

2.2 Gevolgen voor het bibliotheekwerk voor mensen met dyslexie

Om in staat te zijn optimale dienstverlening te bieden aan personen met dyslexie, moeten bibliothecarissen op de hoogte zijn van wettelijke en auteursrechtelijke voorwaarden. Deze kunnen variëren, afhankelijk van de auteursrechtelijke status van de betreffende materialen.

Enkele aandachtspunten:

- Maakt het desbetreffende bibliotheekobject deel uit van de algemene collectie? In dat geval kan het worden uitgeleend, ongeacht de leesvaardigheid van de klant.
- Als het bibliotheekitem is geproduceerd binnen een uitzonderingsbepaling in het auteursrecht voor mensen met een leesbeperking en daardoor niet onder de algemene collectie valt, mag de klant het alleen lenen als hij tot de groep mensen behoort aan wie het wettelijk toegestaan is om gebruik te maken van deze uitzondering.
- Als er in uw land een uitzonderingsbepaling in het auteursrecht geldt voor mensen met een leesbeperking, kijk dan na of deze uitzondering ook geldt voor mensen met dyslexie. Als dat zo is mag het werk aan de desbetreffende lezer worden uitgeleend. Zo niet, dan is het wellicht mogelijk om tot een afspraak met het uitgeversverbond te komen om deze diensten ook te kunnen leveren aan mensen met een leesbeperking die niet door een visuele handicap wordt veroorzaakt. Voorbeelden van landen waar dergelijke afspraken gelden zijn België (enkel in Vlaanderen), Nederland en Denemarken.

3. Welkom in onze bibliotheek!

Wat kan uw bibliotheek doen om mensen met dyslexie te ondersteunen?

3.1 Introductie

Het recht op lezen
Toegang tot informatie is een mensenrecht dat nauw verbonden is met lezen. In een maatschappij waar geschreven taal diep is ingebed in de cultuur, is lezen een sociaaleconomische noodzaak. Het lezen machtig te zijn, is niet alleen een intellectuele vaardigheid maar ook van groot sociaal en cultureel belang. Niet kunnen lezen verhoogt de kans op sociale uitsluiting, met alle negatieve gevolgen van dien voor deelname, ontwikkeling en zelfs gezondheid.

Integratie
Een geïntegreerde benadering die alle aspecten van het leven met dyslexie beslaat, is essentieel om alle uitdagingen aan te kunnen, waar ze ook optreden - op school, thuis, op het werk, bij de studie of in de bibliotheek. Succesverhalen, herkenning en goede rolmodellen zijn motiverende factoren en laten zien dat mensen met dyslexie goede prestaties kunnen leveren en succesvol kunnen zijn.

Bewustzijn en kennis over dyslexie kan het stigma dat het mensen met lees- en schrijfproblemen aan intelligentie zou ontbreken uit de weg ruimen.

Mensen met dyslexie kunnen hun beperking compenseren met verschillende strategieën, zoals het gebruik van de juiste lees- en schrijfhulpmiddelen. Die zijn door de jaren heen gebruikersvriendelijker en meer inclusief geworden.

Stakeholders en samenwerkingsverbanden
Het is van essentieel belang dat er wordt samengewerkt tussen de bibliotheek, educatieve instanties en partners binnen de gemeente. Andere belangengroepen zijn ouders, vakbonden, dyslexieverenigingen, arbeidsbureaus, leesconsulenten en bibliotheken voor mensen met leesbeperkingen. Ook instellingen als gevangenissen kunnen veel personen met dyslexie en andere leesproblemen huisvesten. Samenwerken leidt ook tot meer informatie over de noden van de

gebruikersgroep en biedt de mogelijkheid om gebruikers in de dienstverlening te betrekken.

3.2 De bibliotheekervaring

De bibliotheek richt zich op kennis, beleven en leren.

Het kan voorkomen dat het mensen met dyslexie aan bibliotheekervaringen en -gewoonten ontbreekt. Waarschijnlijk hebben ze weinig plezier aan lezen beleefd en kennen ze de waarde van de bibliotheek niet als het gaat om vrijetijdsbesteding, evenementen en leren. De voornaamste uitdaging voor de bibliotheek is om uit te dragen dat ze meer is dan een verzameling gedrukte boeken op planken en dat ze mensen met leesproblemen met een scala aan strategieën, waaronder de inzet van technologische hulpmiddelen, toegang tot gedrukte materialen kan bieden.

3.3 Bibliotheekinrichting en presentatie

Het is belangrijk om Makkelijk Lezen materialen en ICT-hulpmiddelen op een centrale plek te presenteren, dicht bij de informatiebalie. Dit omdat ICT-hulpmiddelen zoals lees- en spellingssoftware, leespennen en speciale apps (zie hoofdstuk 6 voor meer informatie) vaak bijkomende uitleg vergen.

Overweeg de inzet van Makkelijk Lezen borden en pictogrammen.

Enkele hints en tips:

- Een gebouw met een heldere bewegwijzering en pictogrammen (iconen) is toegankelijker en gebruikersvriendelijker voor iedere bezoeker.
- Zorg dat de bewegwijzering geen ononderbroken hoofdletters, cursieve letters of onderstrepingen bevat.
- Creëer een inspirerende Makkelijk Lezen omgeving, die gebruikers uitnodigt om plaats te nemen en zich te ontspannen terwijl ze grasduinen in de collectie of de ICT-hulpmiddelen uitproberen.
- Kies meubels die het 'snuffelen' en lezen in de hand werken: presenteer materialen frontaal. Bij het selectieproces kunnen gebruikers met dyslexie en hun stakeholders worden betrokken. Gebruik duidelijk herkenbare kastbordjes.
- Plaats de Makkelijk Lezen materialen in de buurt van de luisterboeken. Combineer gedrukte boeken en hun luister- of Daisy-versies (zie paragraaf 5.3. Daisy gesproken boeken). Geef genres duidelijk aan, met pictogrammen en labels op boeken en andere materialen.

De bibliotheek zou ook een afdeling 'anders lezen' in kunnen richten, waar luisterboeken, gedrukte boeken, Daisy-boeken, Makkelijk Lezen materialen en grootletterboeken bij elkaar staan en gemakkelijk te vinden zijn. Voorbeelden zijn Appelplanken en Makkelijk Lezen Pleinen (zie appendix A).

Verlies het belang van een geïntegreerde aanpak niet uit het oog. De keten van activiteiten die tot een positieve leeservaring leidt, kan op vele plaatsen breken, ook meteen bij het inschrijven als lid. Bekijk de complete 'bibliotheekervaring' vanuit het oogpunt van de klant. Raadpleeg gebruikers om eventuele problemen op het spoor te komen.

Materialen en selectiecriteria

Om aan alle smaken, interesses en capaciteiten tegemoet te komen, moet de collectie zowel Makkelijk Lezen boeken als cd's en Daisy-boeken omvatten, met zowel fictie als non-fictie in verschillende moeilijkheidsgraden.

Enkele criteria voor de selectie van materialen die niet specifiek voor mensen met dyslexie of andere gebruikers met leesproblemen zijn gepubliceerd:

- Korte woorden en zinnen
- Veel afbeeldingen
- Een rechte linkermarge / geen rechtermarge (links uitgevuld en rechts 'rafelig'), dit bevordert de leesbaarheid
- Geen teksten in blokken
- Geen 'schreeuwerige' kleuren (te fel, gemengd of vloekend)

Presentatie van materialen

Plaats alle materialen frontaal of gebruik een combinatie waarbij zowel voorkaften als ruggen te zien zijn. Een interessante of opvallend geïllustreerde

cover kan uitnodigen, terwijl ruggen minder de nieuwsgierigheid opwekken. Bovendien kan het voor iemand met dyslexie lastig zijn om zijwaarts te lezen.

Pictogrammen
Gebruikers vinden gemakkelijker wat ze zoeken met pictogrammen. Voorbeelden van pictogrammen zijn op de volgende websites te vinden:
http://www.letbib.dk/res/docs/pictogrammer-faglitteratur.pdf (non-fictie),
http://www.letbib.dk/res/docs/pictogrammer-skoenlitteratur.pdf (fictie).
Deze kunnen geprint, gelamineerd en op materialen bevestigd worden. Je kunt ook thematische pictogrammen gebruiken om fictie en non-fictie te combineren, zoals 'oorlog' of 'sport'.

ICT-hulpmiddelen
Mensen met dyslexie kunnen gebruik maken van verschillende technologieën om sommige leesproblemen baas te worden. Het is belangrijk om van het bestaan van deze hulpmiddelen op de hoogte te zijn en te weten hoe ze in te zetten.

De *look and feel* van ICT-hulpmiddelen moet inclusief zijn, met andere woorden: ze moeten er uitzien als gewone ICT-tools.

Enkele tips voor de plaatsing van ICT

- Zet computers in de buurt van de luisterboeken en andere Makkelijk Lezen materialen.
- Installeer hulpprogramma's voor lezen en schrijven op alle bibliotheek-pc's.
- Biedt korte, stap-voor-stap-handleidingen voor ICT-hulpmiddelen aan op de website van de bibliotheek.

Website
De website en de catalogus moeten voor iedereen volledig toegankelijk zijn. Dit kan worden bereikt door een simpele structuur te hanteren, met duidelijke lettertypes en aanpasbare lettergroottes, tussenruimtes en kleuren te werken en een voorleesknop te plaatsen.

De zoekmachine moet met pictogrammen werken. Het is handig als de resultatenlijst de covers van materialen laat zien en een korte, gemakkelijk leesbare beschrijving van de inhoud.

Andere mogelijkheden zijn:

- Menu's voor mensen met een leesbeperking
- Verschillende lettertypes en -groottes
- Links, widgets en apps voor de doelgroep
- De mogelijkheid om specifiek naar Makkelijk Lezen materialen te zoeken
- Voorleessoftware voor het zoeken in de catalogus
- Filmpjes i.p.v. tekst om bibliotheekaanbod en -dienstverlening uit te leggen
- Namen en foto's van de medewerkers die gespecialiseerd zijn in dyslexie en leesproblemen

Voor meer gedetailleerde informatie, zie het Web Accessibility Initiative, WAI: http://www.w3.org/WAI/intro/accessibility.php.

3.4 Marketing binnen en buiten de bibliotheek

Dienstverlening van de bibliotheek voor mensen met dyslexie moet ook buiten het bibliotheekgebouw onder de aandacht worden gebracht, waarbij bibliotheken specifiek de voordelen moeten benoemen die mensen met leesbeperkingen van de bibliotheek kunnen hebben.

Enkele marketingideeën:

- Een herkenbaar logo voorkomt veel uitleg.
- Een informatieve, gemakkelijk leesbare welkomstfolder, gedrukt en in digitale vorm. Deze folder kan bij onderwijsinstellingen, op werkplekken, op scholen, in winkels, op het arbeidsbureau en bij de huisarts komen te liggen Betrek mensen met dyslexie en specialisten op het gebied van beperkingen bij het ontwerpen ervan.
- Instructiefilmpjes voor bibliotheekdiensten. Kijken en luisteren kan gemakkelijker zijn dan lezen. Een goede film kan al met simpele apparatuur worden gemaakt.

- Informatie op grote schermen.
- Inloopsessies of een inloopcafé met technische ondersteuning en de mogelijkheid om medewerkers te ontmoeten met speciale kennis over dyslexie. Een dergelijk evenement biedt gebruikers ook de gelegenheid tot uitwisseling met andere bezoekers met dyslexie.
- Een bibliotheekrondleiding: laat voorbeelden zien van relevante materialen met de nadruk op het digitale aanbod.
- Cursussen:
  - voor scholieren met dyslexie (deze kunnen in samenwerking met gespecialiseerde leerkrachten worden georganiseerd);
  - voor volwassenen met leesmoeilijkheden (samen met bedrijven, onderwijsinstellingen en vakbonden);
  - voor ouders en kinderen (met leesconsulenten en leraren);
  - cursussen nieuwe media en e-books.
- Leesgroepen, met gebruik van zowel gedrukte - als luisterboeken.
- Digitale nieuwsbrieven. Daarmee houd je contact met gebruikers. Ze kunnen informatie bieden over nieuwe boeken, aanstaande lezingen en evenementen en nieuwe leeshulpmiddelen. Maak zo mogelijk een Makkelijk Lezen versie van de nieuwsbrief of neem een luisterversie op.
- Een Makkelijk Lezen Boek van de Maand.
- Huiswerkbegeleiding.
- Bijdragen en advertenties in plaatselijke kranten en weekbladen, populaire tijdschriften, sociale media, websites, radio en televisie.
- Evenementen. Stel gebruikers met dyslexie op de hoogte van activiteiten in de bibliotheek en vergeet de kinderactiviteiten niet. Tot de mogelijkheden behoren activiteiten in samenwerking met partners, leesworkshops of lezingen door bekende mensen met dyslexie die als rolmodel kunnen dienen, zoals auteurs, entertainers, musici, stand-up comedians, politici en sporters. Bezoek lokale evenementen om naar buiten te brengen wat de bibliotheek te bieden heeft.

Ongeveer 50% van de leden van de gebruikersgroep van Nota, zei desgevraagd de bibliotheek graag te willen gebruiken als een plek om andere mensen met dyslexie te ontmoeten.
(Auxiliary aids and access to learning for children and young people with dyslexia/severe reading difficulties, 2011. Nota is de Deense nationale bibliotheek voor mensen met een leeshandicap)

3.5 Andere soorten bibliotheken

Jeugdbibliotheken
De aanbevelingen en acties die aan bod komen in hoofdstuk 3, zijn ook van toepassing op jeugdbibliotheken en schoolmediatheken. Maar ook de ouders spelen een belangrijke rol.

Ouders
Niet alle ouders waarderen lezen als vrijetijdsbesteding thuis of zijn op de hoogte van methoden en hulpmiddelen om de leesvaardigheid van hun kind te verbeteren. Soms maakt het voorlezen voor kinderen geen deel uit van de familietraditie en vaak weten ouders niet hoe ze met leesproblemen om kunnen gaan. Zij kunnen baat hebben bij informatie over het belang van een positieve houding tegenover lezen, boeken en leeshulpmiddelen.

Dyslexie kan erfelijk zijn en dus is het best mogelijk dat een of beide ouders ook dyslexie hebben. In dat geval kan lezen geassocieerd worden met slechte ervaringen en moeilijkheden, waardoor een besef van leesplezier ontbreekt. Ouders met dyslexie zijn zich niet steeds bewust van het feit dat ze gebruik kunnen maken van de bibliotheek en hier voordeel bij kunnen hebben.

'Kængurulommen' (kangoeroebuidel) is een Deense campagne om ouders met dyslexie tot voorlezen aan te zetten (http://www.nota.nu/node/442, film met Engelse ondertiteling).

Samenwerking tussen jeugdbibliotheken en schoolmediatheken
Bibliotheekdiensten voor kinderen en jongeren kunnen het beste in nauwe samenwerking met gespecialiseerde leerkrachten, schoolmediathecarissen en jeugdbibliothecarissen worden georganiseerd.

Goede praktijkvoorbeelden en ideeën:

- Samenwerking tussen de openbare bibliotheek en leerkrachten bij de ondersteuning van kinderen en tieners met leesproblemen, Stadsbibliotheek Linköping (Zweden), PowerPoint presentatie van Anna Fahlbeck (zie appendix A).
- Sommige bibliotheken in Vlaanderen gebruiken verwijsetiketten om een verbinding te leggen tussen gedrukte boeken en boeken in Daisy-formaat: een label 'ook als boek in de bib' op het Daisy-boek en een met 'ook als Daisy in de bib' op het gedrukte exemplaar.

Kinderen en jongeren lenen beide vormen tegelijk, opdat ze hun leesvaardigheid kunnen oefenen door tegelijkertijd te lezen en te luisteren. Omdat de voorleessnelheid van Daisy-boeken kan worden verminderd, is dat een haalbare leesoefening.

- In Zweedse openbare bibliotheken zit de Daisy-rom in het gedrukte boek.

Schoolmediatheken
Op school ligt de nadruk op leren. Kinderen met dyslexie moeten volledige ondersteuning krijgen, lessen kunnen volgen op voet van gelijkheid en deel uitmaken van de sociale context in de klas. Om dit te bereiken is een combinatie nodig van didactische vaardigheden en deskundigheid op het gebied van onderwijs, samen met kennis van leeshulpmiddelen. Op het moment dat leesproblemen als een algemeen gebrek aan vaardigheden worden gezien, treden er hindernissen op. Kinderen hebben snel in de gaten dat ze meer problemen met lezen hebben dan hun klasgenoten en dat heeft zowel invloed op hun lezen als op hun gevoel van eigenwaarde.

Het is heel belangrijk om lees- en schrijfproblemen vroegtijdig aan te pakken. Doe je dit niet, dan raken kinderen en jongeren met dyslexie gefrustreerd en geven ze de hoop op dat ze ooit in staat zullen zijn om een acceptabel leesniveau te bereiken. Leerkrachten en schoolmediathecarissen moeten zich hier bewust van zijn en ervoor zorgen dat een beleid, speciale programma's en geschikte ICT-hulpmiddelen voorhanden zijn.

3.6 Wetenschappelijke bibliotheken

Een stijgend aantal studenten met dyslexie bezoekt de universiteit, maar sommige mensen zijn nooit gediagnosticeerd voor ze het hoger onderwijs betraden. Dit betekent dat er speciale aandacht moet worden besteed aan toegankelijke informatie voor studenten met dyslexie.

Als het gaat om de toegankelijkheid van websites en leesmateriaal staan wetenschappelijke bibliotheken voor dezelfde uitdagingen als openbare, misschien zelfs voor grotere vanwege de complexiteit van de informatie. Voor wat betreft diensten en begeleiding hebben studenten meer gespecialiseerde materialen nodig, meer individuele diensten en gemakkelijke toegang tot hun leerprogramma. De gelijke toegang tot onderwijsmateriaal is wettelijk vastgelegd. Hoe deze toegang mogelijk wordt gemaakt en de bijbehorende juridische vraagstukken wisselen van land tot land. Aanbevolen wordt dat de universitaire helpdesk voor studenten met een beperking, samenwerkt met uitgevers om studenten met dyslexie en leesproblemen toegang te bieden tot e-versies van teksten en toe te staan documenten in een geschikt formaat te bewerken.

Ideeën:

- Zet voor studenten met dyslexie en andere leesproblemen een dienst op die zich bezighoudt met individuele aanpassingen voor deze studenten, en werk samen met de uitgevers.
- Stel een informatiemedewerker aan voor personen met een beperking, die samenwerkt met de adviseur(s) op dat gebied binnen de organisatie.
- Bereid medewerkers voor op het ondersteunen van studenten met dyslexie door het regelmatig organiseren van een bewustwordingscursus.
- Bied langere uitleentermijnen aan.
- Bied dyslexie-ondersteunende software en technologie aan.
- Leen usb-sticks uit met gratis ondersteunende software, inclusief tekst-naar-spraakprogramma's.
- Geef op de website informatie over de wijze waarop toegang kan worden geboden en verkregen tot documenten in aangepast formaat en lever informatie over beschikbare bronnen en hulpprogramma's.

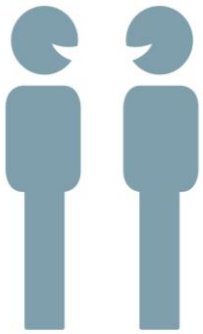

4. Bibliotheekmedewerkers

V: Wat wil je graag dat medewerkers doen als je ze tegenkomt in de bibliotheek?
A: Dat ze met de goeie dingen helpen en niet steeds doorgaan over, nou ja, een hele hoop andere dingen.
Dat ze echt positief zijn, zo van 'Yeah! Dat kan jij wel lezen!'
Dat ze je gewoon helpen.

(Talking books and reading children. Fins onderzoek, 2013)

4.1 Bewustzijn bevorderen

Ik haat lezen!
'Ik haat lezen!' was de slagzin van een Vlaamse campagne voor kinderen en jongeren met dyslexie. De slogan was gekozen omdat de initiatiefnemers van de campagne hem regelmatig hoorden gebruiken door kinderen en jongeren met leesproblemen. Aanvankelijk waren sommige bibliothecarissen en zorgleerkrachten geshockeerd, na een tijdje beaamden ze dat jongeren daadwerkelijk deze woorden in de mond nemen. Het is hoe dan ook het lezen zelf dat deze kinderen en jongeren haten en het gevoel van onkunde waarmee het gepaard gaat, niet de verhalen of de inhoud. Daarom is het zaak dat bibliotheekmedewerkers jongeren met dyslexie overhalen om andere manieren van lezen te proberen dan die van gedrukte tekst in boeken. Zo kunnen ze methodes ontdekken die ze leuk of in ieder geval gemakkelijker vinden.

Bewustzijn, bewustzijn, bewustzijn
Het sleutelwoord is bewustzijn. Dat is van belang voor iedereen die in de bibliotheek werkt, van de eventuele portier in de hal als eerste contact, tot de directie die de strategie ontwikkelt en de beslissingen neemt.

- De klantenservice of dienst publiekswerking vormt de basis bij het bieden van extra ondersteuning.
- Inclusief denken is belangrijk omdat het stigmatisering van doelgroepen voorkomt en deze stimuleert om het aanbod van de bibliotheek in de volle breedte te ontdekken.

- Bewustzijn betekent ook: weten wanneer proactief benaderen de juiste keuze is en wanneer afwachten geboden is.
- Bewustzijn van toegankelijkheid is van belang bij alle aspecten van het bibliotheekgebouw en de dienstverlening (zie paragraaf 3.3 voor gebouw, kasten, website en catalogus).
- Het begint allemaal met goed opgeleide medewerkers die vinden dat ieder kind, iedere jongere en iedere volwassene het recht heeft om boeken te lezen en ervan te genieten.

4.2 Bibliotheekpersoneel

In de dyslexierichtlijnen van 2001 wordt gesteld: "het is de verantwoordelijkheid van alle bibliotheekmedewerkers om te zorgen dat zwakke lezers zorgvuldige aandacht krijgen als ze de bibliotheek bezoeken". Dit geldt zowel voor de verantwoordelijken voor catalogus en website als voor degenen die de collectie samenstellen.

Vaak klagen ouders en jongeren echter over medewerkers die achter de balie werken. De meeste bibliotheken hebben een medewerker die verantwoordelijk is voor de jeugd, die goed op de hoogte is van de noden van mensen met dyslexie en hoe ze correct te benaderen. Deze persoon is allicht niet altijd aanwezig. Daarom is het belangrijk om kennis en basisvaardigheden te delen zodat elke bibliotheekmedewerker alle gebruikers van dienst kan zijn. Klanten begrijpen wel dat niet iedereen in alles gespecialiseerd kan zijn, maar een basiskennis mag worden verwacht.

Leesinstructeurs
Leid bepaalde medewerkers op tot specialist en ‘eerste’ aanspreekpartner voor gebruikers met leesproblemen. Zorg dat alle medewerkers basisbegeleiding kunnen bieden en de lezers, indien nodig of gewenst, door kunnen verwijzen naar zo'n specialist.

'Mijn persoonlijke bibliothecaris'
Bied de mogelijkheid om een afspraak met een 'persoonlijke bibliothecaris' te maken, die gebruikers aanmoedigt om naar de bibliotheek te komen en ze op hun gemak stelt. Gebruikers hoeven dan niet bij elk bibliotheekbezoek uit te leggen welke specifieke wensen ze hebben. Ze hebben te maken met een bekende persoon die hen ook kent, wat het veel gemakkelijker maakt om te ontspannen en vragen te stellen. Stel de contactgegevens van de persoonlijke bibliothecaris beschikbaar, met naam, telefoonnummer en een foto. Weet dat gebruikers met dyslexie vaak liever telefonisch dan schriftelijk contact hebben.

Kennis delen
Kennis delen is niet alleen belangrijk in het eigen team, maar ook tussen collega's van verschillende bibliotheken en tussen bibliotheekmedewerkers en

anderen die beroepsmatig met dyslexie te maken hebben. Bij laatstgenoemde categorie gaat het om leerkrachten in het speciaal onderwijs, zorgleerkrachten, schoolmediathecarissen, psychologen op scholen en in het volwassenenonderwijs, logopedisten en lokale en nationale organisaties op dyslexiegebied. De kennis en ervaring van deze organisaties zijn vanzelfsprekend zeer waardevol.

De dienstverlening van de bibliotheek zal geweldig profiteren van samenwerking met relevante organisaties en stakeholders.

4.3 Bibliotheekopleidingen

Veel bibliotheekmedewerkers beginnen hun beroepsopleiding op een bibliotheekschool of -academie.
In sommige landen echter zijn de speciale bibliotheekopleidingen verdwenen, in andere landen moeten ze nog worden opgestart.
Als er wel een studietraject voor bibliotheek- en/of informatieprofessionals is, is het essentieel dat dit ook aandacht schenkt aan bibliotheekgebruikers met speciale noden, zoals mensen met dyslexie. Hoewel bibliotheekopleidingen vaak wel wat voordrachten of seminars aan speciale behoeften van gebruikersgroepen wijden, is het effectiever om een cursus op dit gebied in het curriculum te integreren.

"Het kan nuttig zijn om iemand met dyslexie uit te nodigen om bibliotheekstudenten te vertellen wat hij of zij zou willen dat de bibliotheek zou leveren aan diensten en materiaal" (Richtlijnen Bibliotheekwerk voor Mensen met Dyslexie, 2001, p. 4). Ook dyslexieorganisaties en speciale bibliotheken kunnen interessante en relevante informatie en adviezen leveren.

4.4 Levenslang leren

Voor een gespecialiseerde bibliothecaris is het gebruikelijk om workshops te geven om bewustwording en kennis op dit gebied onder collega's te bevorderen. Gelegenheden om informatie, ervaringen en kennis uit te wisselen met collega's van andere bibliotheken, dyslexie- en onderwijsorganisaties zijn geweldige manieren om vaardigheden en kennis bij te slijpen. Korte workshops bijvoorbeeld zijn heel geschikt om voortdurend op de hoogte te blijven van nieuwe inzichten en methodes. Om heldere ideeën en handige oplossingen te leren kennen, is het uitwisselen van ervaringen en goede praktijkvoorbeelden de beste manier. Zulke bijeenkomsten kunnen door de bibliotheken zelf worden georganiseerd of door een bibliotheekvereniging. Medewerkers met dyslexie kunnen ook waardevolle inzichten aanreiken.

Op internationaal niveau biedt IFLA een excellent netwerk om goede vakkennis te delen. Professionals uit de hele wereld komen elkaar tegen op het jaarlijkse

congres en op de meer gespecialiseerde satellietconferenties, om waardevolle informatie en goede praktijkvoorbeelden uit te wisselen. De secties Library Services for People with Special Needs (LSN) en Libraries Serving Persons with Print Disabilities (LPD) besteden in hun conferenties regelmatig aandacht aan bibliotheekdiensten voor gebruikers met speciale noden.

Medewerkers van openbare bibliotheken en schoolmediatheken moeten op elk niveau participeren aan "een leven lang leren".
Het bijwonen van seminars, conferenties en workshops die de overheid, een bibliotheekvereniging of -opleiding, een dyslexievereniging, een bibliotheek voor personen met een leesbeperking of een andere professionele organisatie initieert, verruimt de horizon en slecht grenzen.

4.5 Strategische planning

Het is van belang dat medewerkers die verantwoordelijk zijn voor het aanbod voor mensen met dyslexie en leesproblemen, ook actief worden betrokken bij het planningsproces voor de bibliotheek als geheel. Hiermee wordt gegarandeerd dat bewustwording en ondersteuning zijn geïntegreerd in de algemene doelen en de langetermijnplanning van de bibliotheek.

Ad-hocacties kunnen op de korte termijn wel enig gewin opleveren, maar een goed doordacht plan leidt tot veel betere langetermijnresultaten. Een geïntegreerde benadering, die de gehele dienstverlening over meerdere jaren beslaat, is essentieel.
Vanzelfsprekend is het cruciaal dat er voldoende middelen beschikbaar worden gesteld voor materialen, medewerkers, campagnes en andere benodigdheden.

4.6 Dienstverlening en begeleiding

Het kan problematisch zijn voor iemand met dyslexie om een gebouw boordevol geschreven teksten binnen te stappen. Daardoor vormt bibliotheekbezoek vaak een uitdaging. Zorg er daarom met een respectvolle en empathische benadering voor dat gebruikers met dyslexie en andere leesbeperkingen zich welkom en op hun gemak voelen. Belangrijk is dat een bibliotheekbezoek een positieve ervaring is.

Omdat gebruikers zelden melden dat ze dyslexie hebben, moet de bibliothecaris een goede vragensteller en luisteraar zijn.

Enkele tips:

- Ontwikkel er gevoel voor of iemand al dan niet geïnteresseerd is in een gesprek over de problemen die dyslexie met zich meebrengt. Pas uw benadering in overeenstemming met deze indruk aan.

- Onderstreep het aanbod van andere materialen dan boeken, bijvoorbeeld films, luisterboeken, Daisy-boeken, muziek, (computer-)spelen, activiteiten, Makkelijk Lezen materialen en leeshulpmiddelen.
- Licht gebruikers in over mogelijkheden die niet direct in beeld zijn, zoals digitale bronnen.
- Stel voor om een persoonlijke rondleiding te geven en begeleidt ze naar de relevante kasten en afdelingen.
- Bied langere uitleentermijnen aan.

De Makkelijk Lezen plek

- Leg nieuwe gebruikers uit hoe de materialen zijn opgesteld.
- Laat de verschillende soorten materialen zien.
- Wijs erop dat sommige materialen ook beschikbaar zijn als luister- of Daisy-boek.
- Toon de pictogrammen en leg uit waar ze voor staan.

Online diensten

- Laat zien waar de relevante delen van de bibliotheeksite te vinden zijn.
- Informeer gebruikers over relevante online diensten en laat zien hoe je ze kunt gebruiken.

Om in je achterhoofd te houden als bibliothecaris voor personen met dyslexie:

- Wat voor de ene persoon werkt, kan nutteloos zijn voor een ander.
- Wees je bewust van de sterke kanten van de klant en staar je niet blind op zwakke punten.
- Wees positief en ga in op oplossingen die de gebruiker zelf aandraagt.
- Het gaat om het leesplezier, niet om eventuele oplossingen voor specifieke problemen. De rol van bibliotheekmedewerkers is een andere dan die van een zorgleerkracht of onderwijskundige.

5. Content

Toegang verschaffen tot inhoud (content) in de vorm van informatie, tijdschriften en boeken is de kernactiviteit van de bibliotheek. Hoe deze inhoud is geschreven, gepresenteerd en naar buiten gebracht, kan voor de lezer met dyslexie een enorm en positief verschil maken.

In dit hoofdstuk beschrijven we hoe elke bibliotheek voldoende content en gespecialiseerde hulpmiddelen kan leveren om mensen met dyslexie van dienst te zijn.

5.1 Gedrukte materialen

De manier waarop tekst gedrukt is, kan veel verschil maken voor mensen met dyslexie. Er bestaan simpele regels en aanbevelingen voor een dyslexievriendelijke wijze om informatie te presenteren - gedrukt of op een beeldscherm. Deze behelzen aanbevelingen voor lettertype, grootte, interlinie en opmaak. Lange zinnen en het afbreken van woorden moeten worden vermeden. (Voor meer informatie over de do’s and don’ts bij dyslexievriendelijk drukken, zie appendix B.)

5.2 Makkelijk Lezen

Makkelijk Lezen publicaties beogen lopende teksten zo weer te geven dat ze zowel gemakkelijk te begrijpen zijn als geschikt voor verschillende leeftijdsgroepen. Makkelijk Lezen materialen kunnen uitkomst bieden bij verschillende leesproblemen, waaronder dyslexie. Ze kunnen ook handig zijn voor mensen met beperkte intellectuele/cognitieve vaardigheden.

Makkelijk Lezen verbeterd door nieuwe technologieën
De voordelen van Makkelijk Lezen materialen worden nog versterkt door het elektronisch lezen. Hierbij kunnen lettertype en -grootte en kleurcontrast gemakkelijk worden aangepast aan de behoeften van personen met dyslexie. Gesproken Daisy-boeken, luisterboeken en films kunnen van grote hulp zijn voor mensen met dyslexie.

Een goed praktijkvoorbeeld uit Zweden
In Zweden wordt het gros van de Makkelijk Lezen boeken die het Makkelijk Lezen centrum LL-förlaget uitgeeft, omgezet naar gesproken Daisy-boeken door MTM, het Zweedse Agentschap voor Toegankelijke Media. Beide versies kunnen samen worden geleend bij scholen of in openbare bibliotheken, zodat jonge mensen met dyslexie of leesproblemen tegelijkertijd kunnen lezen en luisteren.

Makkelijk Lezen materialen maken
Om Makkelijk Lezen materialen te produceren of teksten om te zetten naar een Makkelijk Lezen versie moet de auteur of uitgever rekening houden met de inhoud, het taalgebruik, de illustraties en de grafische vormgeving.
Zie hiervoor de tweede (herziene) editie van de IFLA Richtlijnen voor Makkelijk Lezen materiaal, 2010 (Professional report 120, zie ook appendix B).

5.3 Luisterboeken

Het beluisteren van de audioversie van een gedrukt boek, een bekend en veel gebruikt alternatief voor het lezen van tekst, kan een uitkomst zijn voor mensen met dyslexie.

Vele openbare bibliotheken bieden luisterboeken aan. Daarnaast zijn de meeste bibliotheken voor blinden of personen met een andere leesbeperking in Europa en de VS ook gestart met het uitlenen van gesproken boeken aan personen met dyslexie.

Het gebruik van gesproken boeken door jonge mensen met dyslexie heeft positieve effecten op hun leesplezier en leerprestaties. Bovendien heeft het gelijktijdig lezen en beluisteren van teksten een sterke impact en verbetert het de leesvaardigheid. Er is echter niets op tegen om het gedrukte boek een tijd terzijde te leggen en alleen van de audioversie te genieten.

Er zijn steeds meer goed vertelde en opgenomen luisterboeken beschikbaar, zowel voor het algemene publiek via commerciële aanbieders als voor personen met een leesbeperking in speciale collecties.
Van oudsher zijn commerciële luisterboeken vaak verkorte versies terwijl speciale gesproken boeken de inhoud van het originele gedrukte werk integraal weergeven met een andere *look-and-feel*. De belangrijkste formaten van luisterboeken worden hieronder besproken.

Uit Deens onderzoek (Auxiliary Aids, 2011) blijkt dat voor een groot aantal kinderen en jongvolwassenen met dyslexie of ernstige leesbeperkingen, luisterboeken een belangrijk leesplatform zijn, en daarmee een manier om kennis en ervaring op te doen.

Een Zweeds onderzoek (Talking Books, 2013), gebaseerd op discussies in de doelgroep, komt tot de slotsom dat bibliotheken zich zouden moeten richten op het gebruik van gesproken boeken door kinderen en benadrukt het belang van een professionele benadering bij elk individueel contact.

Luister-cd's
Tot de meest gebruikte technologieën op de markt behoort het luisterboek op audio-cd. Het gebruik ervan loopt echter terug en is beperkt voor wat betreft de grootte en de navigatiemogelijkheden. Een gemiddeld boek staat integraal gelijk aan 10 uur (600 minuten) gesproken tekst, goed voor in totaal 9 à 10 audio-cd's. Alleen al het in één box krijgen van zulke cd's en zorgen dat ze op de juiste volgorde blijven is geen sinecure. Voordelen zijn wel dat de geluidskwaliteit erg goed is en dat de meeste mensen ermee kunnen omgaan. Boeken op luister-cd's zijn een goede eerste stap om lezers vertrouwd te maken met het luisterlezen.

mp3
Steeds meer producenten van luisterboeken stellen hun content beschikbaar als download in mp3-formaat, het meest gebruikte formaat voor de compressie van audiobestanden. Vooral onder jongeren is het als mp3 beluisteren via mobiele platforms de meest gangbare manier om luisterboeken te horen.

Daisy gesproken boeken
Een Daisy gesproken boek is doorgaans een audioversie van een bestaand werk, verteld door een menselijke stem. Dankzij mp3-compressie is het hele boek beschikbaar op één cd-rom.
Daisy is een internationale open standaard voor het maken van boeken, met een structuur die bladeren door hoofdstukken, pagina's en paragrafen mogelijk maakt, net als het aanbrengen van bladwijzers.
Ook een voordeel is de mogelijkheid om de afspeelsnelheid te vertragen, waardoor het voor jongeren met dyslexie gemakkelijker is om het Daisy-boek tegelijk met de gedrukte versie te beluisteren.

Sommige standaard cd- of dvd-spelers herkennen mp3 en kunnen Daisy gesproken boeken afspelen. Om ten volle gebruik te kunnen maken van de navigatie en geheugenfuncties, kunnen Daisy-roms het beste op een Daisy-speler of met behulp van gratis Daisy-afspeelsoftware worden beluisterd.

Meer informatie over Daisy is te vinden op www.daisy.org, inclusief een uitgebreide lijst van Daisy-spelers, afspeelsoftware, apps en hulpmiddelen om Daisy gesproken boeken te lezen.

5.4 Digitale informatie en e-books

Digitale of elektronische tekstbestanden
Toegang tot een digitale versie van een tekst biedt vele voordelen voor een lezer met dyslexie, met als meest voor de hand liggende dat de tekst kan worden:

- Aangepast qua lettertype en -grootte en contrast
- Beluisterd met gebruik van tekst-naar-spraakprogramma's
- Doorzocht op woordniveau
- Doorgebladerd per hoofdstuk, pagina of andere niveaus (afhankelijk van de structuur van het tekstbestand)
- Doorsprongen met behulp van de inhoudsopgave

Niet alle bestandsformaten hebben echter dezelfde flexibiliteit en er is altijd een bewerkingsprogramma nodig om aanpassingen te maken.

E-books en e-readers
Een e-book is een publicatie met de lengte van een boek, in digitale vorm, bedoeld om elektronisch te worden gelezen op een speciale e-boekreader (of e-reader), zoals Kindle, Kobo of SonyReader.

E-readers maken gebruik van een relatief nieuwe technologie-in-opkomst die e-ink of elektronisch papier wordt genoemd en een extreem stabiel beeld oplevert, met goede leesbaarheid in direct zonlicht omdat het niet spiegelt. De grootte van de meeste op de markt beschikbare e-readers varieert tussen de 13 en 23 cm. Sommige e-readers gebruiken eenvoudige aanraaktechnologie om pagina's om te slaan of om uit simpele menu's te kiezen. De meeste e-readers zijn uitgerust met woordenboeken die snel synoniemen en betekenissen produceren.
(Voor meer informatie over e-readers, zie paragraaf 6.5 en appendix B).

5.5 Synchronisatie van tekst en geluid

Er is steeds gemakkelijker aan gesproken boeken te komen die gesynchroniseerde tekst en geluid bieden (met synthetische spraak of door een stemopname). Ook veel populaire lees- en onderwijshulpmiddelen maken het mogelijk om tekst om te zetten naar synthetische spraak. Dit soort boeken biedt, naast navigeermogelijkheden, een multizintuigelijke leeservaring, door de tekst die wordt voorgelezen tegelijkertijd te markeren.
Voor mensen met dyslexie zijn boeken in Daisy-formaat met gesynchroniseerde integrale tekst en audio erg handig.

Bookshare is een toegankelijke online bibliotheek met digitale boeken die worden geleverd onder een uitzondering op het Amerikaanse copyright (zie https://www.bookshare.org/_/aboutUs/legal/chafeeAmendment). Bookshare biedt een collectie downloadbare Daisy-boeken met integrale tekst en audio aan voor gecombineerd lezen, dit met gebruik van synthetische spraak.

5.6 Digitale multimedia (hybride) boeken

Daisy multimedia (hybride) boeken, bestaande uit de integrale tekst, audio en afbeeldingen, zijn bij uitstek geschikt voor mensen met dyslexie. De multizintuigelijke ervaring maakt deze boeken gemakkelijk te lezen en te begrijpen.

Aanpasbare beeldscherminstellingen, lettergrootte, kleurcontrast en leessnelheid zorgen dat ze op maat kunnen worden afgespeeld.
(Voor voorbeelden van Daisy multimedia boeken, zie appendix B)

5.7 Gebruik van multimedia: afbeeldingen, stripverhalen, graphic novels, video

Denken en leren gaat voor mensen met dyslexie en andere leesbeperkingen veel sneller met ondersteuning van beeld dan met enkel tekst. Om lezers met dyslexie van prettige boeken te voorzien, is het belangrijk om boeken met afbeeldingen, stripboeken en graphic novels aan te schaffen.

Ook video's zijn effectief als het erom gaat de concentratie en interesse vast te houden. Een film kijken kan een goed alternatief zijn voor een boek. In Nederland biedt de publieke omroep op zijn website veel filmpjes met educatief materiaal voor schoolkinderen (http://www.schooltv.nl/beeldbank/).

5.8 Overzicht

	Audio-cd	**Daisy gesproken boek**	**Eenvoudige e-book**	**Daisy integrale tekst en audio**	**Digitaal multimedia-boek**	**ePub 3**
Audio (wave)	ja (74 minuten op 1 cd)	normaal gesproken niet	nee	normaal gesproken niet	mogelijk	mogelijk
Audio (mp3)	nee	ja (+ 20 uur op 1 cd)	nee	ja (gesynchroniseerd)	mogelijk	mogelijk
Tekst	nee	koppen	ja	ja (gesynchroniseerd)	ja	ja
Navigatie	één niveau (spoor)	meerdere niveaus en pagina‘s	inhouds-opgave en pagina’s	meerdere niveaus en pagina‘s	inhouds-opgave en links	inhouds-opgave en links
Plaatjes	nee	nee	ja	ja (gesynchroniseerd)	ja	ja
Video	nee	nee	nee	nee	ja	ja

6. Leeshulpmiddelen en ondersteunende technologie

Er zijn veel apparaten en programma's beschikbaar om mensen met dyslexie te ondersteunen bij het lezen, schrijven en het toegang krijgen tot informatie. De educatieve markt heeft dyslexie daadwerkelijk in het vizier gekregen en biedt ontelbare nieuwe producten en oplossingen aan. Die variëren van speciale pennen en brillen, audio- en videoapparatuur, programma's en technieken voor geheugensteun, cursussen foneemherkenning en snel serieel benoemen tot voedsel- en dieetsupplementen.

Enkele van deze middelen en technologieën zijn een must voor elke bibliotheek. Andere moeten individueel gekocht of geïnstalleerd worden door de persoon met dyslexie zelf.

6.1 Waarschuwend woord, en advies

Technologie kan een grote ondersteuning zijn voor wie met het lezen worstelt. Wees je er echter van bewust dat de technologie op zich nooit de complete oplossing biedt. Het is geen standaardoplossing en het moet altijd zijn ingebed in ondersteunende strategieën voor zelfvertrouwen en leesplezier.

Als je technologische oplossingen aandraagt voor gebruikers, is het aan te raden hier al enige ervaring mee te hebben opgedaan. Bibliotheekmedewerkers zouden vertrouwd moeten raken met enkele van de meest gebruikte en aanbevolen systemen, zoals Daisy gesproken boeken, tekst-naar-spraaksoftware in de lokale taal en niet te vergeten het lezen van e-books met e-readers of apps.

6.2 Mobiele apparatuur

Mobiele apparatuur beslaat het gebied van gewone mobiele telefoons tot tablets, inclusief mp3-spelers, flash drives, e-readers en smartphones. Apparaten uit de reguliere handel zijn aantrekkelijker voor lezers met dyslexie dan gespecialiseerde apparatuur die er 'anders' uitziet en de aandacht trekt.

Jonge mensen met dyslexie gebruiken graag mobiele apparaten om luister- en Daisy-boeken op af te spelen, omdat deze gemakkelijk in het gebruik zijn en

algemeen gebruikt worden. Gesproken boeken downloaden en bestanden overzetten naar mobiele apparaten kunnen Zweedse schoolmediathecarissen en leerkrachten in het reguliere en speciale onderwijs leren in kenniscentra voor het onderwijs. Dergelijke cursussen vormen een goede basis voor de ontwikkeling van bibliotheekdiensten voor jongeren met dyslexie of andere leesbeperkingen.

6.3 Apparaten en software om Daisy-boeken af te spelen

De meeste gespecialiseerde spelers voor Daisy gesproken boeken bieden vele functies. Daaronder vallen het navigeren per hoofdstuk, paragraaf, pagina of zin, het aanbrengen van bladwijzers tijdens het lezen, het instellen van de voorleessnelheid (vertragen en versnellen) en toonhoogte en het automatisch openen op de plaats waar de lezer de laatste keer stopte. Daisy-spelers zijn niet bepaald goedkoop. Ze zijn beschikbaar in verschillende groottes en modellen, waaronder kleine draagbare spelers die tekstdocumenten (bv. Word) met synthetische spraak kunnen lezen. Sommige kunnen rechtstreeks verbinding maken met een online Daisy-bibliotheek (indien beschikbaar).

Daisy gesproken boeken kunnen met behulp van software ook op pc's en laptops worden gelezen. Het aantal beschikbare apps voor tablet en smartphone stijgt voortdurend. Deze manier van lezen is vooral populair onder scholieren en studenten.

Een voorbeeld van gratis afspeelsoftware voor Daisy multimedia boeken is AMIS van het DAISY Consortium, dat beschikbaar is in het Engels en vele andere talen (waaronder Nederlands). AMIS en ook andere programma's en apps om Daisy-boeken te lezen bieden geweldige functionaliteiten, zoals gemarkeerde tekst, keuze van lettergrootte, voorleessnelheid en contrast en zoeken in de volledige tekst. Een actuele lijst van leessoftware en apps voor Daisy gesproken boeken is beschikbaar op http://www.daisy.org/tools/splayback.

6.4 Tekst-naar-spraak (TTS)

TTS (text-to-speech) of schermleessoftware zet digitale tekst om in synthetische spraak. Deze technologie is nog in ontwikkeling, maar er is de afgelopen jaren flinke vooruitgang geboekt. Veel websites zijn voorzien van een TTS-knop en veel smartphones en tablets hebben een ingebouwde TTS-applicatie. Sommige TTS-stemmen zijn vrij beschikbaar, terwijl voor andere een licentie nodig is.

Velen zijn van mening dat TTS nog niet geschikt is voor het lezen voor het plezier, maar om tijdschriften, kranten en non-fictie te lezen wordt het wel meer geaccepteerd. Het is in ieder geval aan te bevelen je eigen mening opzij te zetten en gebruikers zelf te laten kiezen of en hoe ze TTS gebruiken.

Zoek uit welke TTS-applicaties er in de lokale taal beschikbaar zijn en test deze. In de meeste talen zijn er gratis synthetische stemmen beschikbaar. In het Verenigd Koninkrijk kan het voor bibliotheken aantrekkelijk zijn om gebruik te maken van de gratis stemmen die door JISC TechDis zijn ontwikkeld (http://www.jisctechdis.ac.uk/techdis/technologymatters/TechDisVoices/DownloadInstall).

Het beste resultaat krijg je als de lezer gemarkeerde tekst op het scherm krijgt en simultaan naar gesynchroniseerde synthetische audio kan luisteren. Zo kan de lezer met dyslexie zich op de betekenis van de tekst richten.

Wanneer de digitale tekst beschikbaar is in MS Word kan een "Opslaan als Daisy" plug-in worden gebruikt om een Daisy multimedia boek te produceren met TTS.

Personen met dyslexie kunnen problemen hebben met het correcte waarnemen (horen en begrijpen) van gesproken taal (Deponio, 2012). Het beluisteren en begrijpen van synthetische spraak kan lastig zijn, maar ervaring en oefening maken veel verschil. Als een lezer er moeite mee heeft, stel dan voor om de voorleessnelheid van de TTS te reduceren, omdat dit het begrip kan vergemakkelijken.

Soms worden gesproken boeken geproduceerd met opgenomen synthetische spraak, wat een betere en professionelere kwaliteit oplevert dan het gebruik van een lokale TTS-applicatie.

6.5 E-readers

De e-reader zal snel uitgroeien tot algemeen gebruikt instrument voor het lezen van publicaties. Personen met dyslexie en anderen zullen daar baat bij hebben. Sommige e-readers hebben een TTS-functionaliteit, wat ze geschikt maakt voor mensen met dyslexie.

E-readers hebben veel moois te bieden:
- Aanpasbare lettertypen en -grootte
- Snelzoeken in woordenboeken
- Stabiel letterbeeld
- Zeer lange accutijd (gaat normaal gesproken weken lang mee)
- Comfortabel lezen bij daglicht
- Tekst-naar-spraakfunctie

De gebruiker moet eventueel over ICT-vaardigheden beschikken voor het beheren van de collectie en de beveiligingssoftware kan barrières opleveren voor de toegang.

Het op een tablet lezen van e-books kan voor een lezer met dyslexie aangenamer zijn dan het grijze beeld op de meeste e-readers. Daartegenover staat dat bij een tablet de overdaad aan functies verwarrend kan werken. In principe zouden gebruikers ondersteund moeten worden bij de beslissing welk apparaat het beste aansluit bij hun doelen.

6.6 Aanvullende hulpmiddelen

Spellingscheckers en woordenboeken
Een pc met spellingschecker en woordenboek is handig.

Leespennen
Een leespen is een apparaatje op zakformaat dat tekst scant en voorleest en daarnaast woordenboeken bevat. Het is bedacht om mensen met dyslexie snel te ondersteunen bij het onafhankelijk kunnen lezen en begrijpen van gedrukte tekst. Leespennen worden niet veel meer gebruikt.

Leeslinealen en speciale brillen
Sommige mensen met dyslexie hebben baat bij een leeslineaal: een vergrootglas in de vorm van een lineaal met een leesregel. Anderen zouden profijt hebben van brillen met prismaglazen, maar of dat werkelijk zo is, is omstreden.

Dyslexiesoftware
Er zijn veel softwarepakketten voor ondersteuning van scholieren en studenten met dyslexie bij het lezen, schrijven en studeren. De meeste pakketten zijn ontwikkeld in een onderwijsomgeving en beschikken over functionaliteiten als bijvoorbeeld notities maken of samenvatten.

Een bekend systeem om leermiddelen in een bepaald multimediaformaat te beheren, is het Kurzweil Education System (KES). Het bestandsformaat is gedeponeerd en kan alleen worden aangemaakt binnen het Kurzweil-systeem. De ontstane KES-bestanden bieden gesynchroniseerde tekst-naar-spraakuitvoer en loodsen de student op een logische manier door complex gestructureerde boeken.

7. Nu bent u aan zet!

Deze richtlijnen trachten zoveel mogelijk informatie en advies te geven.
U kunt ervan op aan dat er genoeg ondersteuning beschikbaar is.

De belangrijkste aanbevelingen in dit rapport zijn om een gedegen plan te maken, samen te werken met belanghebbenden en, niet in de laatste plaats, de zaken stap voor stap te realiseren.

Wij hopen dat deze richtlijnen, de checklist, de goede praktijkvoorbeelden en de kennisbank u inspiratie zullen bieden.

Gebruik uw gezonde verstand en blijf praten met uw gebruikers met dyslexie.

Veel succes!

Checklist

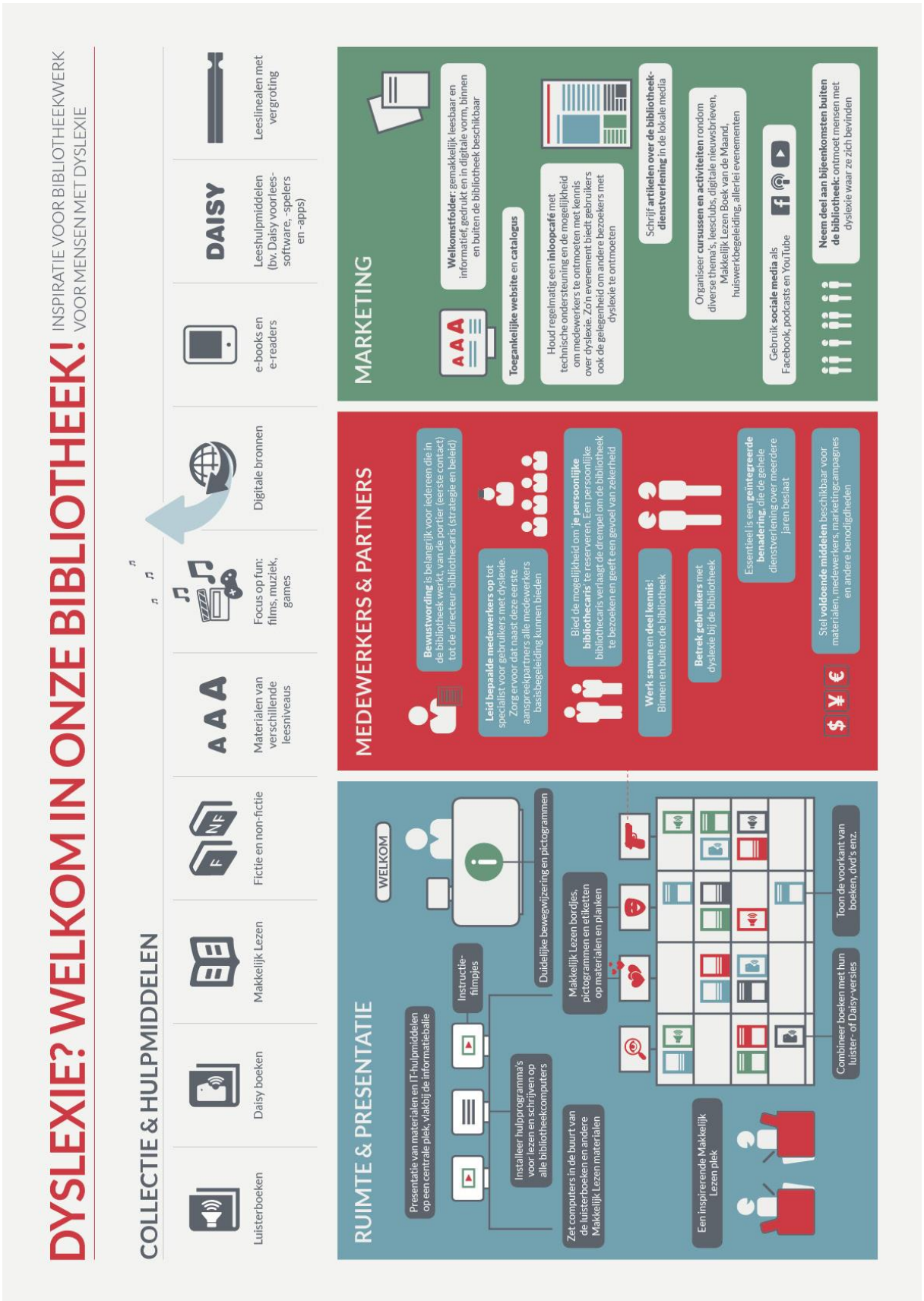
DYSLEXIE? WELKOM IN ONZE BIBLIOTHEEK! INSPIRATIE VOOR BIBLIOTHEEKWERK VOOR MENSEN MET DYSLEXIE
COLLECTIE & HULPMIDDELEN
Luisterboeken
Daisy boeken
Makkelijk Lezen
Fictie en non-fictie
Materialen van verschillende leesniveaus
Focus op fun: films, muziek, games
Digitale bronnen
e-books en e-readers
Leeshulpmiddelen (bv. Daisy voorlees-software, -spelers en -apps)
Leeslinealen met vergroting
RUIMTE & PRESENTATIE
WELKOM
Presentatie van materialen en IT-hulpmiddelen op een centrale plek, vlakbij de informatiebalie
Instructie-filmpjes
Installeer hulpprogramma's voor lezen en schrijven op alle bibliotheekcomputers
Duidelijke bewegwijzering en pictogrammen
Zet computers in de buurt van de luisterboeken en andere Makkelijk Lezen materialen
Makkelijk Lezen bordjes, pictogrammen en etiketten op materialen en planken
Een inspirerende Makkelijk Lezen plek
Combineer boeken met hun luister- of Daisy-versies
Toon de voorkant van boeken, dvd's enz.
MEDEWERKERS & PARTNERS
Bewustwording is belangrijk voor iedereen die in de bibliotheek werkt, van de portier (eerste contact) tot de directeur-bibliothecaris (strategie en beleid)
Leid bepaalde medewerkers op tot specialist voor gebruikers met dyslexie. Zorg ervoor dat naast deze eerste aanspreekpartners alle medewerkers basisbegeleiding kunnen bieden
Bied de mogelijkheid om 'je persoonlijke bibliothecaris' te reserveren. Een persoonlijke bibliothecaris verlaagt de drempel om de bibliotheek te bezoeken en geeft een gevoel van zekerheid
Werk samen en deel kennis! Binnen en buiten de bibliotheek
Betrek gebruikers met dyslexie bij de bibliotheek
Essentieel is een geïntegreerde benadering die de gehele dienstverlening over meerdere jaren beslaat
Stel voldoende middelen beschikbaar voor materialen, medewerkers, marketingcampagnes en andere benodigdheden
MARKETING
Welkomstfolder: gemakkelijk leesbaar en informatief, gedrukt en in digitale vorm, binnen en buiten de bibliotheek beschikbaar
Toegankelijke website en catalogus
Houd regelmatig een inloopcafé met technische ondersteuning en de mogelijkheid om medewerkers te ontmoeten met kennis over dyslexie. Zo'n evenement biedt gebruikers ook de gelegenheid om andere bezoekers met dyslexie te ontmoeten
Schrijf artikelen over de bibliotheek-dienstverlening in de lokale media
Organiseer cursussen en activiteiten rondom diverse thema's, leesclubs, digitale nieuwsbrieven, Makkelijk Lezen Boek van de Maand, huiswerkbegeleiding, allerlei evenementen
Gebruik sociale media als Facebook, podcasts en YouTube
Neem deel aan bijeenkomsten buiten de bibliotheek: ontmoet mensen met dyslexie waar ze zich bevinden

(ook in pdf-formaat beschikbaar op www.ifla.org/files/assets/lsn/publications/dyslexia-guidelines-checklist.pdf)

Download de richtlijnen voor bibliotheekwerk voor mensen met dyslexie op:

www.ifla.org/lsn

GRIEKSE WOORDEN **DYS** — BEPERKT OF ONTOEREIKEND
LEXIS — WOORDEN OF TAAL

DYSLEXIE

Dyslexie is een door neurologische oorzaken ontstane stoornis.

Er bestaat geen verband tussen de intelligentie, de inspanningen of de sociaal-economische positie van een individu en dyslexie. *(European Dyslexia Association - EDA)*

Dyslexie betreft **niet alleen geletterdheid**, hoewel tekortkomingen op het vlak van geletterdheid het meest zichtbaar zijn. Dyslexie beïnvloedt hoe informatie wordt verwerkt, opgeslagen en teruggevonden, en omvat problemen met geheugen, verwerkingssnelheid, tijdsbesef, organisatie en volgordebepaling. *(British Dyslexia Association – BDA)*

Hoewel deze lezers geen homogene groep vormen, hebben ze een aantal kenmerken gemeen:

- Langzaam lezen
- Bepaalde woorden of passages twee of drie keer moeten lezen
- De neiging om op een pagina te verdwalen en dan de zojuist gelezen zin weer op moeten zoeken
- Veel moeite doen voor het woorden lezen en daardoor niet compleet grip krijgen op de tekst.

Voorbeelden van moeilijkheden die personen met dyslexie kunnen ervaren, andere dan die met lezen:

- Problemen om gedachten te verwoorden en vragen duidelijk te formuleren (mondeling en geschreven)
- Problemen bij het vinden van woorden
- Problemen bij het tegelijkertijd uitvoeren van twee taken (zoals luisteren en notities maken)
- Moeilijkheden bij het werken onder tijdsdruk
- Een slecht handschrift
- Problemen bij het raadplegen van alfabetisch geordende informatie
- Problemen om de weg te vinden in een gebouw

Het National Center of Learning Disabilities (NCLD) in New York stelt dat dyslexie ongeveer 15 % van de bevolking treft.

De groep Europeanen met dyslexie en specifieke leerproblemen omvat tussen de 5 en 12 % van de bevolking; zij moeten hun weg in het leven zoeken in een grotendeels dyslexie-onvriendelijke wereld. *(European Dyslexia Association - EDA)*

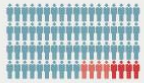

Omdat taal en spelling een belangrijke rol spelen bij dyslexie, **kan het niveau van dyslexie per land verschillen**. Sommige alfabetische talen hebben een zogenaamde 'ondiepe' spelling terwijl andere over een 'diepe' spelling beschikken. Een **ondiepe spelling** betekent dat in het desbetreffende schrift de overeenkomsten tussen letters en klanken bijna een op een zijn. Een **diepe spelling** zal moeilijker zijn voor mensen met dyslexie (in het Engelse 'he met her there' bijvoorbeeld, wordt de 'e' vijf keer anders uitgesproken).

Vroege herkenning, passende interventie en steun kunnen personen met dyslexie helpen om **problemen op te lossen, er goed mee om te kunnen gaan en alternatieve lees- en leerstrategieën** te ontwikkelen.

BEKENDE PERSONEN MET DYSLEXIE

Jamie Oliver · Richard Branson · Agatha Christie · John Irving · Steve Jobs · Keira Knightley · John Lennon · Albert Einstein · Pablo Picasso · Ingvar Kamprad

DYSLEXIE?
WELKOM IN ONZE BIBLIOTHEEK!

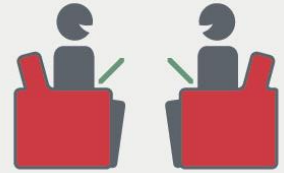

INSPIRATIE VOOR BIBLIOTHEEKWERK VOOR MENSEN MET DYSLEXIE

In 2001 publiceerde IFLA de Richtlijnen voor Bibliotheekwerk voor Mensen met Dyslexie (Professional Report No. 70).

Sindsdien is de houding tegenover mensen met dyslexie veranderd en worden oplossingen en alternatieve lees- en schrijfwijzen ingezet in plaats van - vaak vergeefse - pogingen om mensen correct te leren lezen en schrijven.

Deze herziening van de 'Dyslexie-richtlijnen' is mogelijk gemaakt door IFLA. Het was een gezamenlijk project van de verwante IFLA-secties Library Services to People with Special Needs (LSN) en Libraries Serving Persons with Print Disabilities (LPD).

IFLA International Federation of Library Associations and Institutions

© IFLA, 2014

8. Verklarende woordenlijst

App - een zelfstandig programma of stukje software, ontwikkeld om een bepaald doel te vervullen; een applicatie, speciaal als het gedownload wordt naar een mobiel apparaat

Appelplank - met een appel gemarkeerde boekenplank voor kinderen met speciale noden, de meeste Zweedse openbare bibliotheken hebben er een

Audio-cd - een compact disc met een geluidsopname in 44,1 kHz wav-formaat die maximaal 74 minuten audio bevat

Auteursrecht - het uitsluitend recht van de maker van een werk van letterkunde, wetenschap of kunst, of van diens rechtverkrijgenden, om dit openbaar te maken en te verveelvoudigen, behoudens de beperkingen, bij de wet gesteld

Beperkingen van of uitzonderingen op het auteursrecht - het onder voorwaarden niet van toepassing zijn van het auteursrecht of de beperking ervan onder speciale omstandigheden, bijvoorbeeld bij citeren, gebruik in het onderwijs, parodiëren of ontoegankelijkheid door een (lees-)beperking

Cd-rom - compact disc als ‘alleen-lezen’ optisch opslagmedium voor een computer

Daisy - Digital Accessible Information System - een toegankelijke multimediapresentatie die erg handig is voor mensen met lees- en begripsproblemen. De technologie is ontwikkeld en wordt beheerd als internationale standaard voor digitale boeken door het DAISY Consortium www.daisy.org. Daisy multimedia kunnen gesproken boeken, gecomputeriseerde teksten of gesynchroniseerde presentaties van tekst en geluid zijn, gemaakt in overeenstemming met de Daisy-standaards. De materialen kunnen worden verspreid op cd, dvd, geheugenkaart of via internet en worden gelezen op pc's (met gebruik van Daisy-afspeelsoftware), op Daisy-spelers en mobiele telefoons (Panella)

e-book – een elektronisch boek dat op een computer of een speciaal daarvoor ontworpen mobiel apparaat kan worden gelezen

ePub 3-standaard - het ePub ® formaat is een standaard voor de distributie en uitwisseling van digitale publicaties en documenten. ePub 3.0 is de meest actuele versie van de ePub-standaard (The International Digital Publishing Forum - IDPF)

e-reader - mobiel apparaat waarmee e-books, dagbladen, tijdschriften etc. kunnen worden gelezen

Flash drive - klein elektronisch apparaat dat een flash geheugen bevat en gebruikt wordt om data op te slaan of over te brengen naar een computer, digitale camera, etc.

Gesproken boek - een opname van het voorlezen van een boek, oorspronkelijk bedoeld voor gebruik door blinde mensen

Gesynchroniseerde tekst en spraak - een proces waarbij audio (een menselijke vertelstem of synthetische spraak) als gesynchroniseerde laag wordt toegevoegd aan een digitale tekst

ICT - Informatie en communicatietechnologie – een overkoepelende term voor technologieën die ingezet worden voor de bewerking en communicatie van informatie (Panella)

Inclusie – deel uitmaken van een geheel (Panella), een persoon of ding dat deel uitmaakt van een geheel (Oxford Dictionary)

KES - Kurzweil Education System – leestechnologie voor mensen met leer- en leesbeperkingen, uitgevonden door Ray Kurzweil. Een Kurzweil leesmachine is een tekst-naar-spraak leesmachine met spraakuitvoer. De Kurzweil 3000 leesmachine bijvoorbeeld scant een geprint document, vertoont de pagina exact zoals hij in het oorspronkelijke document (bv. een boek of tijdschrift) voorkomt, inclusief beeld en leest dan het document voor terwijl de voorgelezen tekst gemarkeerd wordt (Panella). De meeste lezers met dyslexie gebruiken Kurzweil software en geen machine

Leeslineaal - een glazen lineaal die een regel tegelijk uitlicht en vergroot, met een leesregel

Leespen – een mobiel apparaatje dat tekst scant en voorleest en daarnaast woordenboeken bevat

Luisterboek - een geluidsopname van het voorlezen van een boek, gewoonlijk geproduceerd voor commerciële doeleinden

Makkelijk Lezen boeken - aangepaste bestaande boeken of speciaal geschreven boeken voor mensen met leer- of leesbeperkingen (Panella)

Makkelijk Lezen materialen - bewerking van een tekst, waardoor deze zowel gemakkelijker leesbaar als begrijpelijker wordt; materialen waar veel belangstelling voor is, met een laag leesniveau, voor mensen met lees- of begripsbeperkingen (Panella)

mp3 – een veelgebruikte standaard om een tonenreeks in een zeer klein bestand te comprimeren voor efficiënte digitale opslag en overbrenging. Mp3 wordt algemeen gebruikt in de muziekindustrie en voor Daisy-boeken

mp3-speler – een apparaat om digitale mp3-geluidsbestanden af te spelen

OCR - Optical Character Recognition – een ICT-proces waarbij gescande tekst als digitale tekst wordt herkend

Ondersteunende technologie - meestal een combinatie van hard- en software, bedoeld als hulpmiddel om een beperking of handicap te compenseren of te overwinnen, vooral gebruikt bij lees- of visuele beperkingen

Smartphone - een mobiele telefoon met vele computerfuncties, een relatief groot scherm en een besturingssysteem dat standaardtoepassingen kan uitvoeren

Spellingschecker - een computerprogramma dat op basis van een opgeslagen woordenlijst de spelling van woorden controleert in tekstbestanden

Spraaksynthese - een proces waarbij een apparaat gesproken taal genereert op basis van een digitale tekst

Tablet - een kleine, mobiele computer die vooral input krijgt via het aanraakscherm en niet per se via een toetsenbord en muis

TTS - Text-To-Speech - een vorm van spraaksynthese, gebruikt om een gesproken versie te maken van de tekst in een digitaal document

9. Verwijzingen

9.1 Voorwoord en inleiding

Citaat
Astrid Lindgren, in het essay ‘Läshunger" voor het tijdschrift "Vi husmödrar" 1956: nr 10, blz 4-5

Achtergrond
Richtlijnen voor Bibliotheekwerk voor Mensen met Dyslexie (IFLA Professional Reports No. 70 door Gyda Skat Nielsen en Birgitta Irvall, 2001) De richtlijnen zijn in meerdere talen beschikbaar.
http://www.ifla.org/publications/ifla-professional-reports-70

Uitgangspunt
Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap
http://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf

9.2 Hoofdstuk 1 Wat is dyslexie?

British Dyslexia Association (2013) Dyslexia research information. http://www.bdadyslexia.org.uk/about-dyslexia/further-information/dyslexia-research-information-.html (geraadpleegd op 4 november 2013)

Davis, C (2005). Shallow vs Non-shallow Orthographies and Learning to Read Workshop 28-29 september 2005. A Report of the OECD-CERI Learning Sciences and Brain Research. Cambridge, United Kingdom: St. John’s College, Cambridge University

Elliott, J. G. and Grigorenko, E. L. (2014). The Dyslexia Debate. New York, USA, Cambridge University Press

European Dyslexia Association (2013) What is dyslexia? http://www.eda-info.eu/nl/about-dyslexia.html (geraadpleegd op 4 november 2013)

European Dyslexia Association (2013) What is dyslexia? http://www.interdys.org/FAQ.htm (geraadpleegd op 4 november 2013)

National Center for Learning Disabilities (2013) Dyslexia. http://www.ncld.org/types-learning-disabilities/dyslexia (geraadpleegd op 4 november 2013)

Panella (2009) Glossary of Terms and Definitions. (IFLA Professional reports No. 117 by Nancy Panella, 2009) http://www.ifla.org/files/assets/hq/publications/professional-report/117.pdf

Shaywitz, S.E (1998) Dyslexia. In N Engl J Med 1998; 338:307-312 January 29, 1998 http://www.nejm.org/doi/full/10.1056/NEJM199801293380507

Stanovich (1986) Matthew effects in reading: Some consequences of individual differences in the acquisition of reading. Reading Research Quarterly, *21*(4), 360–407. http://dx.doi.org/10.1598/RRQ.21.4.1

British Dyslexia Association (2012) http://www.bdadyslexia.org.uk/files/British-Dyslexia-Association-fulfilling-potential-Response.pdf (geraadpleegd op 2 oktober 2014)

9.3 Hoofdstuk 3 Welkom in onze bibliotheek!

Auxiliary Aids (2011) Auxiliary aids and access to learning for children and young people with dyslexia/severe reading difficulties, nota februari 2011 http://www.nota.nu/sites/default/files/English_version_of_survey.pdf (geraadpleegd op 8 juli 2013)

Talking Books (2013) Talking books and reading children. Children describing their use of talking books, The Swedish Agency for Accessible Media, 2013 http://www.mtm.se/documents/logotyp/talkingbooks_rapport_webb.pdf (geraadpleegd op 10 september 2014)

9.4. Hoofdstuk 5 Content

Guidelines for easy-to-read materials. (IFLA Professional reports No. 120. Revision by Misako Nomura, Gyda Skat Nielsen and Bror Tronbacke, 2010) http://www.ifla.org/files/assets/hq/publications/professional-report/120.pdf

9.5 Hoofdstuk 6 Leeshulpmiddelen en ondersteunende technologie

Deponio (2012) Pamela Deponio. Dyslexia and Co-occurring Specific Learning Difficulties, University of Edinburgh. http://www.ifla.org/files/assets/libraries-for-print-disabilities/conferences-seminars/2012-08-tallinn/2012-08-08-deponio.pdf (geraadpleegd op 18 december 2013)

Schneps MH, Thomson JM, Chen C, Sonnert G, Pomplun M (PLOS, 2013). E-Readers Are More Effective than Paper for Some with Dyslexia. http://www.plosone.org/article/info%3Adoi%2F10.1371%2Fjournal.pone.0075634 (geraadpleegd op 18 december 2013)

9.6 Hoofdstuk 8 Verklarende woordenlijst

Panella (2009) Glossary of Terms and Definitions. (IFLA Professional reports No. 117 by Nancy Panella, 2009)
http://www.ifla.org/files/assets/hq/publications/professional-report/117.pdf

Oxford English Dictionary, online edition (geraadpleegd op 24 juni 2014)

Werkgroep Richtlijnen voor Bibliotheekwerk voor Mensen met Dyslexie - herzien en uitgebreid, 2014

Appendix A Goede praktijkvoorbeelden

De beschreven voorbeelden beogen niet om compleet te zijn, maar te inspireren.

Canada

Podcamp is een "onconferentie voor mensen met belangstelling voor sociale media, blogging, mobiele diensten, webdesign en alle internetten ertussenin". Het is een door de deelnemers gestuurde bijeenkomst waar creativiteit een belangrijke rol speelt. Omdat mensen met dyslexie vaak heel creatief zijn, kunnen dergelijke initiatieven hen naar de bibliotheek leiden.
http://podcamphalifax.ca/ (geraadpleegd op 16 september 2013)

Denemarken

letbib.dk. Dit project verzamelde goede praktijkvoorbeelden bij openbare bibliotheken in en buiten Denemarken. Doel van het project was om een eenvoudig en toegankelijk middel te ontwikkelen dat openbare bibliotheken in staat stelt om meer prioriteit aan lezers met leesbeperkingen te geven. Het project werd ondersteund door Kulturstyrelsen, het Deense uitvoeringsorgaan voor het culturele beleid.

De website heeft een gedeelte voor gebruikers en een voor professionals. Het gebruiker-georiënteerde deel van de site biedt mensen met leesproblemen advies voor lezen, bronnen op het web, filmpjes en leeshulpmiddelen.
De pagina's voor professionals leveren goede ideeën en advies over marketing, tips vanuit de bibliotheek, een nieuwsbrief, relevante websites en bibliotheekinrichting.
http://www.letbib.dk/about (geraadpleegd op 16 september 2013)

Nota is de Deense nationale bibliotheek voor mensen met leesbeperkingen. De website is ook in het Engels beschikbaar. Op de site staan video's met jongeren die beschrijven welke invloed dyslexie op hun leven had (met Engelse ondertitels).
http://www.nota.nu/node/111 (geraadpleegd op 16 september 2013)

E17 is de online bibliotheek van Nota. Gebruikers kunnen er naar boeken zoeken en luisterboeken downloaden, streamen of bestellen.
http://www.e17.dk/velkommen (geraadpleegd op 16 september 2013)
Een voorbeeld van een stripboek: http://www.e17.dk/medier/39619 (geraadpleegd op 5 november 2013)

Aan de slag! Hoe breng je dienstverlening voor mensen met dyslexie onder de aandacht in je eigen bibliotheek?
Goede praktijkvoorbeelden van bibliotheekdienstverlening aan personen met dyslexie, vanuit twee Deense openbare bibliotheken in Ballerup en Lyngby. Presentatie op de P3 conferentie (IFLA-LPD satellietconferentie): Library Services for Print Disabled Persons through Partnerships with Publishers and Public Libraries, 2009, België
http://www.ifla.org/files/assets/libraries-for-print-disabilities/presentations/get_going_pedersen_mortensen.ppt
(geraadpleegd op 4 juni 2014)

Finland

Celia is de Finse door de overheid gesubsidieerde bibliotheek die literatuur in toegankelijke formaten produceert en deze aan personen levert die niet in staat zijn om gedrukte boeken te lezen, inclusief personen met dyslexie. Celia produceert tekstboeken voor alle onderwijsniveaus. Sommige Makkelijk Lezen boeken worden tevens als gesproken boeken geproduceerd. De website is uitgerust met ReadSpeaker (voorleessoftware) en er is ook een Makkelijk Lezen versie van de site. De bibliotheek heeft een docent speciaal onderwijs in dienst die producten en diensten voor kinderen met dyslexie helpt ontwikkelen. Celia heeft, in samenwerking met andere organisaties op het gebied van dyslexie en leerbeperkingen, een website opgezet met informatie over dyslexie. De website bevat ook een korte dyslexietest (gebaseerd op een test van de British Dyslexia Association) en een pagina waar gebruikers vragen kunnen stellen.
http://www.lukihairio.fi/sv/ (geraadpleegd op 16 september 2013)

"Senat.sakaisin" is de Facebookpagina van Celia voor tieners met dyslexie. Dit initiatief werd in 2012 gepresenteerd op de IFLA satellietbijeenkomst van LPD: *Words Upside Down: Dyslexic Teens on Facebook*
http://www.ifla.org/files/assets/libraries-for-print-disabilities/conferences-seminars/2012-08-tallinn/2012-08-09-katela.pdf (geraadpleegd op 7 november 2013)

Hulphonden in het leesonderwijs luisteren naar onzeker lezende kinderen terwijl deze in de bibliotheek een boek voorlezen. Het fenomeen is vanuit de VS naar Scandinavië overgewaaid. De eerste bibliotheek in Finland die de dienst introduceerde was de openbare bibliotheek van Kaarina, in het westen van het land. Raisa Alameri, speciale bibliothecaris bij bibliotheek Sello, stadsbibliotheek Espoo, presenteerde de dienst op de IFLA-conferentie in Helsinki, 2012: *My mission is to listen: Read to a dog - but not just any dog.*
http://conference.ifla.org/past-wlic/2012/160-alameri-en.pdf
(geraadpleegd op 16 september 2013)

Japan

Chofu City Library in Tokyo heeft haar doelgroep uitgebreid met personen met dyslexie en andere leesbeperkingen en een hoek ingericht met Daisy multimedia boeken en folders over dyslexie en Daisy. Dit om de bekendheid te vergroten na een wijziging van de auteurswet in 2010. Via de bibliotheek kunnen gebruikers toegang krijgen tot "Sapie Library", het online Daisy-bibliotheeksysteem, beheerd door de Japanse braillebibliotheek en de National Association of Information Facilities for People with Visual Disabilities.
Chofu City Library:
http://www.lib.city.chofu.tokyo.jp/hs/hs_service.html#serv05
(geraadpleegd op 30-11-2013)
Sapie Library: https://www.sapie.or.jp/ (geraadpleegd op 30 november 2013)

Nederland

Het **Makkelijk Lezen Plein (MLP)** is een speciaal gedeelte van de jeugdafdeling in Nederlandse en Vlaamse bibliotheken, bedoeld voor basisschoolkinderen met een leesbeperking. Aantrekkelijke en speciaal geselecteerde materialen nodigen er tot lezen uit. MLP's hebben ook speciaal ontworpen meubels waarin de collectie frontaal kan worden gepresenteerd zodat covers in plaats van ruggen de blik vangen.
Het MLP bereikt dankzij de aantrekkelijke presentatie en de aangepaste collectie veel gebruikers, bijvoorbeeld kinderen met dyslexie, AD(H)D, autisme of een beperkte woordenschat. Een Makkelijk Lezen adviseur organiseert activiteiten voor ouders, leerkrachten en bibliothecarissen.
De websites www.makkelijklezenplein.nl en www.makkelijklezenplein.be (geraadpleegd op 5 november 2014) bieden informatie over Makkelijk Lezen voor kinderen, ouders, leerkrachten en bibliothecarissen.

Noorwegen

NLB, Norwegian Library of Talking Books and Braille is een bibliotheek voor personen met een leesbeperking. De bibliotheek produceert fictie voor alle leeftijdsgroepen en studiemateriaal voor personen die hoger onderwijs volgen.
http://www.nlb.no/en/about-nlb/facts/facts-about-nlb/
(geraadpleegd op 05-11-2013)

Rett til å lese (*Recht op lezen)* is een langlopende campagne die samenwerking en partnerschappen stimuleert. De campagne wil het belang van toegang tot literatuur benadrukken.
Spre ordet! (Zeg het voort) is de eerste *Recht op lezen*-campagne. Alle openbare bibliotheken in Noorwegen zijn uitgenodigd om een tentoonstelling in te richten

over toegankelijke literatuur en bij te dragen aan de bekendheid ervan.
http://rettilålese.no/ (geraadpleegd op 16 september 2013)

Verenigde Staten

Organization of Learning Ally is een nationale non-profitorganisatie die scholieren met leerbeperkingen en hun familie ondersteunt.
https://www.learningally.org/parents-students/is-it-dyslexia/
(geraadpleegd op 5 november 2013)

The Bookshare Project is een toegankelijke online bibliotheek voor mensen met een leesbeperking. Het project wordt ondersteund door het federale departement van onderwijs.
De bibliotheek van Bookshare.org geeft personen met leesproblemen in de VS wettelijke toegang tot meer dan 40.000 boeken en 150 tijdschriften die omgezet zijn naar braille, grootletterdruk of digitale formaten voor tekst-naar-spraak.
https://www.bookshare.org/ (geraadpleegd op 5 november 2013)

Reading Rockets, Washington, D.C., is een nationaal steunpunt voor multimediale geletterdheid. Het biedt antwoord op vragen als: hoe leren jonge kinderen lezen, waarom vinden zoveel kinderen dat moeilijk en hoe kunnen hun verzorgers hen helpen? Het steunpunt doet leraren, ouders, bibliothecarissen en andere betrokkenen de beste, op onderzoek gebaseerde, strategieën aan de hand om jonge kinderen te helpen sterke, zelfbewuste lezers te worden.
http://www.readingrockets.org/atoz/dyslexia/ (geraadpleegd op 5 november 2013)

Dyslexia Help Deze website van de Universiteit van Michigan biedt mensen met dyslexie een stappenplan om dyslexie te begrijpen, een plan van aanpak te ontwikkelen en ondersteuning te zoeken.
http://dyslexiahelp.umich.edu/dyslexics/learn/what-dyslexia/best-practices
(geraadpleegd op 5 november 2013)

The Yale Center for Dyslexia & Creativity. Deze website voor mensen met dyslexie, ouders, opleiders en artsen voorziet in nieuws, informatie – onder meer over onderzoek-, hulpmiddelen en bemoediging. Het centrum benadrukt de sterke punten van personen met dyslexie.
http://dyslexia.yale.edu/links.html (geraadpleegd op 5 november 2013)

Het Reading Education Assistance Dogs (R.E.A.D.) programma verbetert de lees- en communicatievaardigheden van kinderen met een krachtige methode: het voorlezen van een dier. R.E.A.D. was het eerste programma dat therapiedieren inzette om kinderen te helpen deze vaardigheden te verbeteren en ze de liefde voor lezen en boeken bij te brengen. Sinds het programma in

november 1999 werd gelanceerd, in Salt Lake City, heeft het zich over de wereld verspreid.
http://www.therapyanimals.org/Read_Team_Steps.html
(geraadpleegd op 28 juni 2014)

Verenigd Koninkrijk

Birmingham Public Library heeft een speciale homepage voor personen met dyslexie.
http://www.birmingham.gov.uk/cs/Satellite?c=Page&childpagename=Lib-Accessibility/PageLayout&cid=1223092571076&pagename=BCC/Common/Wrapper/Wrapper (geraadpleegd op 16 september 2013)

Ook heeft Birmingham Public Library zijn eigen dyslexiestandaard ontwikkeld
http://www.birmingham.gov.uk/cs/Satellite?c=Page&childpagename=Lib-Accessibility%2FPageLayout&cid=1223092571068&pagename=BCC%2FCommon%2FWrapper%2FWrapper (geraadpleegd op 16 september 2013)

Essex University Library heeft een homepage speciaal voor studenten met dyslexie en specifieke leerproblemen, met informatie over ondersteunende technologie, individuele examenregelingen, opnames van colleges en speciale bibliotheekdiensten.
http://www2.essex.ac.uk/stdsup/disab/disabilities/dyslexia.shtm
(geraadpleegd op 16 september 2013)

Essex Public Library won in 2011 een UK Jodi Award met de website 'Digital Access for People with Learning Disabilities'. Jodi Awards worden aan musea, bibliotheken en archieven uitgereikt voor optimaal gebruik van digitale techniek ter verbetering van toegankelijkheid voor mensen met een beperking. Op de website is een voorbeeld van een Makkelijk Lezen welkomstfolder voor de bibliotheek te vinden.
http://www.essex.gov.uk/Libraries-Archives/libraries/Documents/Welcome-libraries-easyread.pdf
http://www.essex.gov.uk/Libraries-Archives/libraries/Pages/Access-for-disabled-people.aspx (geraadpleegd op 16 september 2013)

Load2Learn is een online steunpunt dat scholen bijstaat bij de ondersteuning van scholieren met dyslexie en andere leesbeperkingen. *Load2Learn* is ontwikkeld als samenwerkingsproject van de nationale liefdadigheidsorganisaties Dyslexia Action en het Royal National Institute of Blind People (RNIB).
https://load2learn.org.uk/ (geraadpleegd op 16 september 2013)

Schotland - Edinburgh University Library heeft voor haar gebruikers met een beperking een website over toegankelijkheid en informatiediensten. Er staan tips op over bijvoorbeeld het toegankelijk publiceren van documenten, presentaties

en andere online materialen en informatie over ondersteunende technologie. Alle bibliotheekdocumenten zijn ook in andere formaten beschikbaar. Alle bibliotheken beschikken over veel ondersteunende software en hardware, waaronder speciale dyslexiepakketten op alle universiteits-pc's. Medewerkers kunnen ieder jaar een opleiding volgen over de omgang met personen met een beperking, waarbij ook dyslexie aan de orde komt.

De universiteit heeft een bureau voor studenten met een beperking dat zich bezighoudt met individuele aanpassingen, zoals langere uitleentermijnen bij de bibliotheek. Bij de bibliotheek werkt een medewerker speciaal voor studenten met een beperking.
http://www.ed.ac.uk/schools-departments/information-services/services/help-consultancy/accessibility (geraadpleegd op 16 september 2013)

Vlaanderen – België

Luisterpuntbibliotheek is de Vlaamse openbare bibliotheek voor personen met een leesbeperking. De campagne: *Ik haat lezen* werd in 2012 gepresenteerd op de IFLA satellietbijeenkomst van LPD: *Ik haat lezen! Dyslexie? Ga voor een luisterboek! Een Vlaamse campagne voor kinderen en jongeren met dyslexie.* Presentatie door Saskia Boets, Tallinn, augustus 2012.
http://www.ifla.org/files/assets/libraries-for-print-disabilities/conferences-seminars/2012-08-tallinn/2012-08-08-boets.pdf (geraadpleegd op 16-09-2013))
http://www.ikhaatlezen.be (geraadpleegd op 16-09-2013) en
http://www.luisterpuntbibliotheek.be/nl/english (geraadpleegd op 15 september 2013)

Zweden

In de meeste Zweedse openbare bibliotheken is een plank met boeken voor kinderen met speciale noden aanwezig, herkenbaar aan het appelsymbool. De Appelplank biedt kinderen met een leesbeperking informatie over media. Ook bevat de Appelplank informatie voor leraren en ouders over de verschillende soorten materialen die bibliotheken in huis hebben voor kinderen met speciale noden, zoals luisterboeken, video's met gebarentaal voor kinderen met gehoorproblemen, voelboeken en brailleboeken.
http://www.barnensbibliotek.se/Hem/OmBarnensbibliotek/English/tabid/439/Default.aspx (geraadpleegd op 16 september 2013)
http://www.barnensbibliotek.se/appelhyllan/tabid/382/Default.aspx
(geraadpleegd op 7 november 2013)

Linköping Stadsbibliotek is een voorbeeld van het succesvol bereiken van personen met dyslexie. De openbare bibliotheek werkt samen met verschillende organisaties in de gemeente, leidt medewerkers op om mensen met dyslexie van dienst te kunnen zijn en regelt cursussen voor leraren en andere medewerkers van scholen.
http://www.linkoping.se/sv/Kultur-fritid/Linkopings-stadsbibliotek/Lasa-pa-olika-satt/ (geraadpleegd op 16 september 2013)

Samenwerking openbare bibliotheek en pedagogen bij kinderen en jongeren met dyslexie – Linköping Stadsbibliotek
De openbare bibliotheek in Linköping heeft een uniek steunpunt op het gebied van speciaal onderwijs in huis, bestaande uit leraren en een psycholoog. Het doel van dit Språkpedagogiskt Centrum (taalpedagogisch centrum) is dat iedereen die werkzaam is op een school, op de hoogte is van leesbeperkingen en de consequenties ervan. Språkpedagogiskt Centrum verzorgt en begeleidt cursussen voor medewerkers van scholen en verstrekt daarnaast informatie en advies aan scholieren, studenten en ouders. Een van de bibliotheekmedewerkers werkt voor 10 procent bij het centrum, met als zwaartepunt het verzorgen van informatie over gesproken boeken, ondersteunende technologie en het gebruik van de online catalogus van MTM, het Zweeds Agentschap voor Toegankelijke Media.

Veel Zweedse bibliotheken werken samen met scholen en/of hebben een leercentrum voor personen met (lees-)beperkingen.

Het initiatief *"Collaboration between a public library and pedagogues regarding children and teens with print disabilities"* werd in augustus 2012 gepresenteerd op de IFLA satellietbijeenkomst van LPD in Tallinn.
http://www.ifla.org/files/assets/libraries-for-print-disabilities/conferences-seminars/2012-08-tallinn/2012-08-09-fahlbeck.pdf
(geraadpleegd op 16 september 2013)

De bibliotheek van de universiteit van Göteborg heeft een homepage met informatie voor studenten met dyslexie of visuele beperkingen.
http://www.ub.gu.se/help/funktion/ (geraadpleegd op 16 september 2013)

De openbare bibliotheek van Göteborg heeft een homepage met informatie over ondersteuning bij lezen en schrijven. Deze informatie is ook op video te bekijken.
http://goteborg.se/wps/portal/invanare/bibliotek/fa-hjalp/fa-las-och-skrivstod/!ut/p/b1
(geraadpleegd op 16 september 2013)

Het Makkelijk Lezen Centrum zet zich in voor ieders recht op toegang tot nieuws, informatie en literatuur, op een manier die bij zijn of haar behoeften en vaardigheden aansluit.
Het centrum heeft verschillende doelgroepen, waaronder personen met dyslexie, en doet dienst als steunpunt en opleidingscentrum. Het voorziet in Makkelijk Lezen materialen en biedt ondersteuning bij het gebruik ervan. Op de website staan tips over Makkelijk Lezen publicaties. Het Makkelijk Lezen Centrum brengt zelf boeken uit, via de eigen uitgeverij LL-förlaget. Ieder jaar worden ongeveer 25 boeken uitgebracht, waaronder zowel boeken die direct als Makkelijk Lezen versie geschreven zijn als bewerkingen van bestaande boeken.
http://www.lattlast.se/start/english (geraadpleegd op 5 november 2013)

Appendix B: Kennisbank

Inleiding

Dit document wil geen overvloedige informatie over dyslexie leveren en alle effecten die het op het leven van mensen heeft. We kunnen ons echter voorstellen dat bibliotheekmedewerkers hun kennis op dit gebied willen uitbreiden, zodat ze personen met dyslexie op maat gesneden dienstverlening kunnen bieden.

Met dit doel voor ogen hebben we een lijst met betrouwbare en objectieve bronnen opgesteld; een kleine kennisbank voor bibliotheekmedewerkers. Bij de selectie van de bronnen hebben we geprobeerd een internationaal en intercultureel beeld te geven maar we zijn ons ervan bewust dat de meeste bronnen van westerse oorsprong zijn.

De dominantie van bronnen uit de Engelstalige wereld heeft een tweeledige oorzaak. Ten eerste is de Engelse taal de meest gesproken taal binnen de IFLA-organisatie. Ten tweede is het Engels een erg moeilijke taal vanwege zijn diepe structuur, waardoor lezers (in het bijzonder die met dyslexie) in verhouding meer problemen ervaren met het onder de knie krijgen van geschreven Engels.

Om de bronnen actueel te houden zullen ze jaarlijks worden gecontroleerd en zal de meest recente versie van deze kennisbank beschikbaar zijn op de IFLA website (www.ifla.org/lsn).

Dyslexie

1. http://www.beatingdyslexia.com is een website voor personen met dyslexie en voor iedereen die meer wil weten over dyslexie zonder daarvoor ingewikkelde artikelen en boeken te hoeven lezen. Veel informatie wordt in de vorm van filmpjes gebracht.

2. The International Dyslexia Association: http://www.interdys.org/

3. The Australian Dyslexia Association: http://dyslexiaassociation.org.au/

4. The European Dyslexia Association: http://www.eda-info.eu/

5. The British Dyslexia Association: http://www.bdadyslexia.org.uk/

6a. Dyslexia International sharing expertise. Dyslexia International is een non-gouvernementele organisatie die samenwerkt met UNESCO en biedt een Engelstalige online cursus over dyslexie aan. http://www.dyslexia-international.org

6b. Franstalige versie van deze online cursus: http://www.dyslexia-international.org/ONL/FR/Course/Intro.htm

7. In deze video spreekt de internationaal bekende wetenschapper Dr. Keith Stanovich over de Matheuseffecten als het om lezen gaat: http://www.youtube.com/watch?v=lF6VKmMVWEc

8. The Yale Center for Dyslexia & Creativity. http://dyslexia.yale.edu/index.html

9. IFLA-secties Library Services to People with Special Needs (LSN) en Libraries Serving Persons with Print Disabilities (LPD).
Binnen IFLA zijn er twee gespecialiseerde secties waar bibliotheken en organisaties voor personen met een leesbeperking samenwerken en hun ervaringen uitwisselen. (http://www.ifla.org/lsn and http://www.ifla.org/lpd)

Inclusie

UNESCO: communicatie en informatie:
http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/access-to-knowledge/access-for-people-with-disabilities

Opvattingen over handicaps

Disabled World, 2013 op: http://www.disabled-world.com/definitions/disability-models.php

Informatie over verschillende zienswijzen over de beeldvorming met betrekking tot beperkingen is te vinden in The Stanford Encyclopedia of Philosophy.
Artikelen die voor ons thema interessant zijn binnen het Verdrag van de Verenigde Naties inzake de rechten van personen met een handicap:
Artikel 2 - Begripsomschrijvingen
Artikel 8 - Bevordering van bewustwording
Artikel 9 - Toegankelijkheid
Artikel 21 - Vrijheid van mening en meningsuiting en toegang tot informatie
Artikel 24 – Onderwijs
Artikel 30 - Deelname aan het culturele leven, recreatie, vrijetijdsbesteding en sport
http://plato.stanford.edu/entries/disability/#ModDis
http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml
http://www.ond.vlaanderen.be/specifieke-onderwijsbehoeften/leerzorg/VN/verdrag.pdf (Nederlandse vertaling)

Een animatiefilm op YouTube geeft uitleg over het sociale model van beperkingen: http://www.youtube.com/watch?v=9s3NZaLhcc4

Weblink voor het downloaden van "Understanding disability, a good practice guide" (van de ETTAD website):
http://uk.ettad.eu/Understanding%20Disability%20-%20guide%20to%20good%20practice.pdf

Beperkingen op het auteursrecht

Uitzonderingen en beperkingen op het Auteursrecht (vgl. 2.2)
Auteursrecht regelt de balans tussen de rechten van auteurs (of hun vertegenwoordigers) en die van gebruikers. De meeste auteurswetten definiëren speciale gevallen waarin de rechten van de auteurs worden opgeschort of beperkt. Deze worden *uitzonderingen en beperkingen* genoemd. Auteurswetten (en hun uitzonderingen) verschillen van land tot land en hebben een beperkte (territoriale) reikwijdte. Wat in het ene land werkt, kan in het andere illegaal zijn. De Wereldorganisatie voor de intellectuele eigendom (WIPO) is een agentschap van de Verenigde Naties dat zich op internationaal niveau inzet voor overeenkomsten op het gebied van auteursrecht (www.wipo.org).

Het bewustzijn en de consensus groeien dat niet alleen personen met een visuele beperking baat kunnen hebben bij de uitzonderingen voor mensen met een handicap, hoewel deze oorspronkelijk voor deze groep zijn ingesteld. (http://www.visionip.org/portal/en)

Het onlangs aanvaarde Verdrag van Marrakesh tot bevordering van toegang tot gepubliceerde werken voor personen die blind zijn, visueel beperkt of anderszins een leesbeperking hebben (Marrakesh, 27 juni 2013) brengt ook mensen die ''leer- of leesbeperkingen hebben die niet verbeterd kunnen worden" binnen het toepassingsgebied van de uitzonderingen. Ook bestaat er een Europees memorandum van overeenstemming dat personen met dyslexie specifiek insluit in de categorie mensen die baat kunnen hebben bij deze regeling.
http://www.wipo.int/dc2013/en/
http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/initiatives/access/index_en.htm

Valt dyslexie onder de beperking op het auteursrecht?
Veel gespecialiseerde bibliotheken leveren diensten aan mensen met een visuele beperking en personen met andere leesbeperkingen. Bepalingen in nationale auteurswetten maken het niet altijd mogelijk om personen met dyslexie met deze dienstverlening terzijde te staan. Ook maken beperkte budgetten het in veel gevallen onmogelijk om het complete scala aan diensten aan personen met dyslexie te leveren.

Als boeken zijn ge(re-)produceerd onder een uitzondering op het auteursrecht voor mensen met een beperking, kunnen ze alleen worden verspreid onder degenen die het wettelijke recht hebben om ze te ontvangen. Dit wordt een gesloten circuit genoemd en kan tegenstrijdig zijn met het bestaande niet-discriminerende beleid van openbare bibliotheken.

Omvat uw nationale auteurswet geen uitzonderingen voor personen met leesbeperkingen zoals dyslexie? Probeer dan binnen de bibliotheekgemeenschap het bewustzijn te creëren dat dit niet in overeenstemming is met het moderne internationale auteursrecht, zoals het Verdrag van Marrakesh en het Europees memorandum van overeenstemming dat uitdragen. Bibliotheken spelen een belangrijke rol bij de toegang tot kennis en moeten hun invloed aanwenden bij de overheden.

Een krachtig wettelijk argument om aangepaste uitgaven of speciale technieken in te zetten voor toegang tot informatie voor personen met dyslexie, verleent het verdrag van de Verenigde Naties inzake de rechten van personen met een handicap (UNCRPD). Voor de status van dit verdrag in uw land, kunt u contact opnemen met het secretariaat voor het Verdrag van de Verenigde Naties inzake de rechten van personen met een beperking [SCRPD] in de Division for Social Policy and Development [DSPD] van het Department of Economic and Social Affairs [DESA] op het secretariaat van de VN:
http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml

British Dyslexia Association (BDA) over de wet inzake gelijkheid (VK)
http://www.bdadyslexia.org.uk/about-dyslexia/adults-and-business/disability-discrimination-act-.html.

Wat is het belang van het uitlenen van e-media?
Het belang van e-books voor personen met dyslexie kan niet genoeg worden benadrukt. Toegang bieden tot e-books houdt in dat de lezer flexibele toegang tot de tekst krijgt. Niet alle formaten e-books en e-readers bieden dezelfde mogelijkheden, maar in het beste geval kan de lezer lettergrootte en -type variëren, de achtergrond veranderen en synthetische spraak gebruiken voor spraakuitvoer. Het is in het grote belang van personen met dyslexie dat bibliotheken zich inzetten voor het uitlenen van e-books en streven naar de opname van e-books in het leenrecht. IFLA voert dienovereenkomstig actie en publiceerde onlangs de Principles of Library eLending.

IFLA biedt bibliotheken een sterk platform voor medezeggenschap. IFLA heeft een speciaal Comittee on Copyright and Other Legal Matters (CLM) dat deskundig is op dit gebied (http://www.ifla.org/clm).

Dyslexievriendelijk drukken

Maak zo mogelijk gebruik van:

- Schreefloze letters, zoals Arial, Verdana of het speciaal ontworpen lettertype Opendyslectic http://opendyslexic.org/about/
- Een 12 tot 14-punts lettergrootte
- Een regelafstand van 1,5 of 2
- Roomwit of gebroken wit papier
- Verdeel tekst over compacte blokjes, met gebruik van koppen en subkoppen
- Gebruik liever **vet** om te benadrukken dan *cursief* of onderstreping.
- Accentueer belangrijke passages door ze in een kadertje te plaatsen.
- Lijn de tekst links uit bij links-naar-rechts-talen (links vlak, rechts gerafeld)
- Lijn de tekst rechts uit bij rechts-naar-links-talen (rechts vlak, links gerafeld)
- Gebruik kolommen in plaats van lange regels.

Vermijd:

- Erg lange zinnen
- Lange paragrafen
- Het beginnen van een nieuwe zin aan het einde van een regel
- Glanzend papier dat valse schittering in de hand kan werken
- Onnodig gebruik van hoofdletters
- Dun papier waar de tekst aan de andere zijde door kan schijnen
- Onnodige woordafbreking

(BDA Dyslexia Style Guide: http://www.bdadyslexia.org.uk/about-dyslexia/further-information/dyslexia-style-guide.html)

Wanneer er tussen meerdere publicaties of edities kan worden gekozen, kan op basis van deze lijst het meest geschikte materiaal voor personen met dyslexie worden bepaald. Gebruik deze lijst ook bij de productie van eigen materialen (bijvoorbeeld een infofolder, een gedrukte flyer of webcontent).

Goede tips voor het maken van dyslexievriendelijk gedrukt materiaal: http://www.altformat.org/index.asp?pid=344

Makkelijk Lezen materialen

In 2010 publiceerde IFLA de tweede (herziene) editie van de IFLA Richtlijnen voor Makkelijk Lezen materiaal, 2010 (Professional report, 120)
Enkele aanwijzingen voor Makkelijk Lezen materialen of bewerkingen:

- Vermijd abstractie: houd het kort, simpel, kernachtig en concreet
- Handelingen moeten direct en overzichtelijk zijn

- De handeling moet één rode draad volgen, met een logisch verloop
- Maak spaarzaam gebruik van symbolisch taalgebruik (metaforen)
- Vermijd moeilijke woorden, maar gebruik volwassen en waardige taal
- Verklaar ongebruikelijke woorden via aanwijzingen in de context
- Verklaar of omschrijf gecompliceerde samenhangen op een concrete en logische manier
- Maak gebruik van een logisch chronologisch kader om de gebeurtenissen te ordenen
- Test het materiaal voor het gedrukt wordt op personen uit de doelgroepen

Een geweldige vuistregel is om te schrijven alsof je het verhaal persoonlijk aan je lezer vertelt.

Eenvoud staat niet gelijk aan bevoogding. Een goed geschreven boek in klare taal kan iedereen een positieve leeservaring geven.

Waar vind je Makkelijk Lezen publicaties?
Het internationale Easy-to-Read Network (http://www.easytoread-network.org) werd in 2005 door Europese Makkelijk Lezen organisaties opgericht en staat open voor iedereen die het interesseert en betrokken is bij het thema. De leden ontmoeten elkaar bij gelegenheid op conferenties of door het netwerk georganiseerde workshops. De activiteiten van het netwerk richten zich momenteel op Makkelijk Lezen op het web, met bijzondere aandacht voor de W3C richtlijnen voor de toegankelijkheid van internet.

Hoe integreer je Daisy gesproken boeken?

In vele landen bieden de bibliotheken voor personen met een leesbeperking hun lezers online diensten voor het downloaden of beluisteren van Daisy gesproken boeken. Daisy-boeken kunnen niet in de reguliere handel worden gekocht en hebben van oudsher een associatie met personen met een visuele beperking. Dat maakt het soms moeilijk ze als dienst van de openbare bibliotheek te promoten. Daisy gesproken boeken bieden echter toepassingen voor veel verschillende soorten lezers en de functionaliteiten zijn superieur aan die van veel soorten commerciële luisterboeken.

- Voor een gesproken-boeken-service voor personen met dyslexie zijn Daisy-boeken - indien beschikbaar - de perfecte keuze.
- Zet een uitleenservice voor Daisy gesproken boeken op, door samen te werken met uw nationale bibliotheek voor personen met een leesbeperking. Op die manier bieden in Zweden alle bibliotheken Daisy-boeken aan als onderdeel van hun normale dienstverlening.
- Promoot zo mogelijk het gebruik van Daisy-boeken als downloads op smartphone of mp3-speler, te beluisteren met Daisy-afspeelsoftware (zoals, tegen betaling, de Read2Go app).

- Daisy-afspeelsoftware kan gratis worden gedownload: http://www.daisy.org/tools/splayback.

Nadelen van digitale tekst

Er zijn enkele nadelen verbonden aan het gebruik van digitale bestanden ten behoeve van personen met dyslexie. De meest voor de hand liggende:

- Het is niet altijd mogelijk om een digitaal bestand te verkrijgen dat de volledige tekst van een werk bevat.
- Digitale bestanden kunnen beschermd zijn door Digital Rights Management (DRM) om ongeautoriseerd kopiëren te voorkomen. DRM kan tekst-naar-spraak blokkeren.
- Digitale tekst genereren op basis van een gedrukt boek is lastig, tijdrovend en herbergt het risico van spelfouten als gevolg van mislukte optische tekenherkenning (OCR).
- Tekst lezen op een computerscherm wordt vaak met leren of werken geassocieerd en niet met lezen voor het plezier. Dit geldt niet voor lezen op een tablet.

Voor meer details over de toegankelijkheid van digitale bestanden, zie de internet-hub voor digitale toegankelijkheid: http://hub.eaccessplus.eu/wiki/Accessible_documents.

e-readers

Veel e-books kunnen behalve op e-readers, ook gelezen worden op een notebook, tablet of smartphone. Om te lezen en eventueel de beveiliging van de bestanden te verwijderen, zijn speciale applicaties nodig, zoals Adobe Digital Edition of iBook. Bij het lezen van e-books op notebooks of tablets kan de leeservaring met functionaliteiten als gebruik van kleuren, audio, afbeeldingen en film worden verrijkt. Toevoeging van deze multimedia-lagen aan de digitale tekst kan de toegankelijkheid vergroten. De ePub standaard (ontwikkeld in samenwerking met het Daisy Consortium) is exemplarisch als het gaat om het omschrijven van de verschillende issues met betrekking tot de toegankelijkheid waarmee uitgevers en producenten van toegankelijke bestanden worden geconfronteerd.

Beveiliging van e-books
De veiligheidsmaatregelen die uitgevers of boekhandels nemen om illegaal kopiëren te voorkomen kunnen gevolgen hebben voor de wijze waarop e-books kunnen worden gelezen. Zo kunnen bijvoorbeeld e-books die bij Amazon gekocht worden alleen met de Kindle gelezen worden en e-books van de iBooks Store enkel met de app iBooks. De meeste boekhandels zetten daartoe niet het bestandsformaat van het e-book naar hun eigen formaat om, maar ontwikkelen eigen applicaties (en apps) om hun verkoop te garanderen en klanten te binden.

Vaak is het moeilijk - in sommige gevallen onmogelijk - om het e-bookbestand uit de app te halen en naar een leesapparaat naar keuze te kopiëren.

Kunnen bibliotheken e-books uitlenen?
Net zoals uitgevers worstelen met de vraag naar het optimale verkoopmodel voor e-books, worstelen bibliotheken - behalve met de uitgevers - met de vraag naar de beste manier om e-books aan hun gebruikers uit te lenen. In de meeste landen zijn e-books niet in de beperkingen en uitzonderingen op het auteursrecht inbegrepen, die het bibliotheken wél toestaan om gedrukte boeken in hun collecties voor de uitleen op te nemen. Het is echter wel mogelijk om een naar een toegankelijk formaat geconverteerd e-bookbestand van een anderszins ontoegankelijk werk, uit te lenen aan lezers met dyslexie. Dit met behulp van de uitzonderingsregel inzake auteursrecht voor gebruikers met een beperking.

Voorbeelden van Daisy hybride boeken

- Yoleo is een door Dedicon gemaakte en beheerde Nederlandse website waar kinderen en tieners interactief aan de slag kunnen met hybride boeken http://www.yoleo.nl.
- In Japan krijgen scholieren in het basis- en de eerste drie jaar van het vervolgonderwijs de beschikking over Daisy multimediaboeken, via de Japanese Society for Rehabilitation of Persons with Disabilities. Dit gebeurt in samenwerking met organisaties die Daisy-materialen produceren http://www.dinf.ne.jp/doc/daisy.